

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування факультету)

Кафедра соціальної роботи

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

«Профілактика деструктивної поведінки підлітків»

«Digitization of the social sphere in modern Ukraine»

Виконала: здобувачка денної форми навчання

Спеціальності 231 Соціальна робота

Освітня програма Соціальна робота

Шум Катерина Михайлівна

Керівник к.політ.н., доц. Хлівнюк Т.П.

Рецензент к.психол.н., доц. Юнг Н.В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри
соціальної роботи

№ ____ від ____ . ____ . 20 ____ р.

Завідувачка кафедри

Тетяна ХЛІВНЮК

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № __ від ____ . ____ . 20 ____ р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

Юлія КАПЛЮЧЕНКО

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЩОДО ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	7
1.1 Теоретичні підходи до вивчення сутності поняття «деструктивної поведінки»	7
1.2. Фактори та причини деструктивної поведінки підлітків	19
Висновок до першого розділу	26
РОЗДІЛ II. НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	27
2.1. Основні напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків	27
2.2. Етапи, форми та методи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків	33
Висновок до другого розділу	41
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ	42
3.1. Дослідження особливостей проявів деструктивної поведінки підлітків та аналіз отриманих результатів	42
3.2. Рекомендації щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків	47
Висновок до третього розділу	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вивчення деструктивної поведінки підлітків є актуальною темою дослідження, оскільки підлітковий вік є критичним етапом розвитку, під час якого люди зазнають значних фізичних, емоційних і когнітивних змін. Цей період також характеризується підвищеною ризикованою поведінкою, імпульсивністю та сприйнятливістю до впливу однолітків, що іноді може призвести до деструктивних дій. Зазначимо основні причини актуальності вивчення питання та важливості цієї теми для соціальної роботи з дітьми та сім'ями.

Вивчаючи деструктивну поведінку підлітків, дослідники можуть отримати уявлення про основні причини та фактори ризику. Такі фактори, як динаміка сім'ї, соціально-економічний статус, проблеми з психічним здоров'ям, зловживання психоактивними речовинами та схильність до насильства, можуть сприяти деструктивній поведінці. Розуміння цих факторів може допомогти розробити цілеспрямовані заходи та стратегії профілактики.

Раннє виявлення деструктивної поведінки у підлітків на ранньому етапі може мати вирішальне значення для надання своєчасної підтримки та втручання. Вивчаючи закономірності та попереджувальні ознаки, пов'язані з деструктивною поведінкою, соціальні працівники можуть розпізнати потенційні проблеми та вирішити їх до того, як вони загостряться.

Деструктивна поведінка в підлітковому віці може мати довготривалі наслідки. Зловживання психоактивними речовинами, злочинна діяльність, самоушкодження або ризикована сексуальна поведінка можуть призвести до фізичної та психологічної шкоди, академічної невдачі, погіршення стосунків і навіть юридичних проблем. Вивчаючи таку поведінку, можна розробити втручання для запобігання або пом'якшення цих негативних наслідків.

Інформаційні освітні стратегії школи відіграють важливу роль у житті підлітків, і вивчення деструктивної поведінки може сформувати їх. Розуміння того, як певне середовище, навчальна програма чи методи навчання можуть впливати на поведінку, може допомогти, наприклад, соціальним педагогам створити сприятливе та захоплююче навчальне середовище, яке сприяє позитивному розвитку та зменшує ймовірність деструктивної поведінки.

Деструктивна поведінка підлітків часто пов'язана з основними проблемами психічного здоров'я, такими як депресія, тривога або розлади поведінки. Вивчення цієї поведінки може допомогти в розробці ефективних втручань і підходів до лікування. Розуміючи унікальні проблеми, з якими стикаються підлітки, а особливо під час війни у країні, фахівці з психічного здоров'я можуть надавати цільову підтримку та консультаційні послуги.

Дослідження деструктивної поведінки підлітків може сприяти прийняттю політичних рішень та ініціатив, спрямованих на покращення добробуту підлітків. Це може сприяти розвитку науково обґрунтованих практик, законів і нормативних актів, які сприяють позитивній поведінці та захищають уразливу молодь від участі в деструктивній діяльності.

Загалом вивчення деструктивної поведінки підлітків є актуальним, оскільки воно допомагає нам краще зрозуміти причини, наслідки та стратегії запобігання, пов'язані з такою поведінкою. Отримавши уявлення про цей важливий аспект розвитку підлітків, ми можемо працювати над сприянням формування здорового способу життя, отриманню позитивних результатів для молодих людей.

Деструктивна поведінка серед підлітків – це серйозна соціальна проблема, оскільки в вираженій формі може мати такі негативні наслідки, як: конфлікти з оточуючими, вчинення злочинів, втрата працездатності.

Численні дослідження науковців, всеукраїнські репрезентативні опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (2018, 2019

рр.) демонструють, що поширеними серед підлітків, юнаків та дівчат, є зловживання електронними іграми, Інтернетом та соціальними мережами, ризиковані захоплення, агресивна поведінка, булінг (цькування) та приниження однолітків тощо. Деструктивні види поведінки можуть як безпосередньо призвести до фізичних і психічних травм та захворювань, труднощів у взаємодії з оточенням, конфлікту із законом, так і негативно вплинути на розвиток і соціальне становлення дитини, по-збавити її шансу на успішне життя у майбутньому. Водночас, важливо пам'ятати, що часто така поведінка дитини є відповіддю на ті складні обставини життя, в яких вона опинилася та зростає, криком про допомогу, про потребу у розумінні, підтримці, безпеці, захисті. Ігнорування або не-своєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки у підлітків часто призводить до заподіяння ними фізичної, психологічної шкоди собі та/або оточуючим.

Проблема дослідження причин розвитку деструктивної поведінки, в тому числі і в підлітковому віці, знайшла своє відображення у працях таких науковців, як З. Фрейд, Е. Еріксон, Б. Ньюман, А. Адлер, Е. Берн, А. Елліс, А. Д. Самерофф, Г. Патерсон, А. Бандура, В. С. Битенський, А. А. Вдовиченко, Н. Я. Копит, Т. А. Немчин, Д. Д. Єнікеєва, Н. Ю. Максимова, В. Ю. Зав'ялов, Б. С. Братусь, Л. І. Булотайте, В. Буріан, Л. Вюрсмер та ін.

Об'єкт дослідження: діти підліткового віку.

Предмет дослідження: профілактика деструктивної поведінки підлітків.

Мета дослідження: теоретичний аналіз і емпіричне дослідження особливостей розвитку деструктивної поведінки у підлітковому віці та способів її профілактики.

Для досягнення сформованої мети були поставлені такі **завдання:**

1. Розглянути теоретичні підходи до вивчення сутності поняття «деструктивної поведінки»
2. Вивчити фактори та причини деструктивної поведінки підлітків

3. Розглянути основні напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків
4. Визначити етапи, форми та методи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків
5. Провести дослідження особливостей проявів деструктивної поведінки підлітків та здійснити аналіз отриманих результатів
6. Розробити практичні рекомендації щодо профілактики проявів деструктивної поведінки у осіб підліткового віку.

Методи дослідження: аналіз літератури, спостереження, тестування, методи математичної обробки даних.

Практичне значення даного дослідження цього питання полягає, в свою чергу, в тому, що розкриття відповідних механізмів і тенденцій розвитку деструктивної поведінки підлітків, дозволить істотно підвищити ефективність програм профілактичної роботи.

Експериментальна база дослідження – Одеський ліцей «Гармонія» Одеської міської ради..

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЩОДО ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття деструктивної поведінки у соціальній роботі

Термін деструктивність означає якась руйнівна, агресивна поведінка людини, яке може бути направлено як на якісь зовнішні об'єкти, так і на себе самого. Складається дане слово з приставки «де», що означає «заперечення, руйнування», і слова «структура». Тобто, дослівно цей термін можна перекласти як «руйнування структури». У деяких ситуаціях поняття «деструктивність» може бути застосовано і до дій не тільки людини, але і деяких організацій. Так, в основі більшості тоталітарних сект лежить деструктивний культ, що руйнує психіку людини.

Сучасні нейропсихологічні дослідження пояснюють таку поведінку особливостями будови мозку підлітка, який обробляє інформацію не так, як мозок дорослого, чому є біологічне, а не психологічне пояснення.

У підлітковому віці діти поводяться вкрай спостережливо і навіть небезпечно. Щомісяця на екранах телевізорів та гаджетів з'являються десятки сюжетів, у яких розповідається про випадки ризикованої поведінки підлітків, іноді навіть із загрозою для життя.

Деструктивна поведінка передбачає психоемоційні відхилення в поведінці людини, що характеризуються зовнішньою агресією, що виявляється в потребі до руйнування. У багатьох ситуаціях деструктивна поведінка можна охарактеризувати як захисна реакція людини. Подібна поведінка характерна для людини зі слабкою волею і психікою, на яку регулярно відбувається зовнішній агресивний тиск. В результаті жертва психологічної або фізичної агресії починає ідентифікувати свою поведінку з поведінкою агресора.

Проявами деструктивної поведінки можуть бути: психологічні руйнівні впливи, спрямовані на оточуючих людей, в тому числі близьких родичів. Людина свідомо розриває встановлені до цього комунікативні зв'язки, відповідає відкритою агресією на спроби встановити з нею контакт. Подібна поведінка часто зустрічається у підлітків, які не здатні ще регулювати свій психоемоційний стан, і адекватно відповідати на нові виклики, які кидає йому навколишнє життя. Крім того, подібна поведінка може проявлятися у людей з замкнутим типом особистості.

Такі особистості схильні до хуліганських дій, сплесків фізичної агресії, безпричинного вандалізму. Подібні вчинки багатьма фахівцями вважаються наслідками зовнішнього тиску на людину. Причому в якості агресивного тиску на свою особистість вона сприймає не тільки дії деяких осіб, але і взагалі будь-які несприятливі життєві обставини, у виникненні яких часом винна сама – неприємності на роботі, проблеми в особистому житті і т.д. Тут, на відміну від банальних злочинних дій, причинами виступають не спроби заволодіти якимись матеріальними благами, а «помста» навколишньому світу.

Деструктивні дії, спрямовані всередину людини можуть виражатися як в психологічному самознищенні так і в фізичному покаліченні, аж до суїцидальних нахилів. Причинами такої поведінки є відчуття власної неповноцінності, неможливості протистояти впливу зовнішніх агресивних чинників. Іноді демонстративна деструктивна поведінка, особливо у дітей та підлітків, є своєрідним «закликом про допомогу», спробою дати зрозуміти оточуючим дорослим, що дитина зіткнулася з деякими проблемами, нерозв'язними для нього.

Деструктивній поведінці людини приділяли увагу знамениті психологи і психоаналітики – Юнг, Адлер і т.д. У сенсі особистісних якостей, до деструктивних традиційно відносяться всі ті негативні якості, що заважають людині встановити нормальний контакт з іншими мешканцями соціуму: грубість, брехливість, жадібність, егоїзм.

деструктивний культ В якості синонімів до деструктивного культу часто використовують поняття деструктивна секта, і секта-вбивця. Часто деструктивний культ застосовується в якості основи в багатьох сектах тоталітарного характеру. У зарубіжній юриспруденції до деструктивних відносять крайні форми тоталітарних сект, своїми діями змушують своїх adeptів здійснювати вбивства і самогубства, що примушують до членушкодження. На Заході таке визначення з'явилося досить давно – ще в кінці 19 століття. У України ж того часу цей термін не вживався ні офіційно, ні в публіцистиці, незважаючи на наявність явно деструктивних сект.

Ще з 18 століття були відомі такі деструктивні культу, спорадично поширені серед селянства, як скопці, хлисти і т.д. У українському суспільстві поняття «деструктивна секта» з'явилося в 1990-х роках, коли на простори пострадянського простору хлинули численні «пророки» і «святі», котрі творили різні релігійні об'єднання. Основними ознаками деструктивного культу є здійснення потужного психологічного тиску на особистість людини, повне підпорядкування його волі. Як елементи впливу на психоемоційний стан адепта можуть використовуватися найрізноманітніші способи і фактори – групові емоційні богослужіння, наркотики, секс, обмеження контактів із зовнішнім світом. В Україні діяльність деструктивних сект переслідується законом.

Деструктивний спосіб життя є невід'ємною властивістю людської природи, проте самоконтроль, усвідомленість, а також громадський осуд захищають нас від його крайніх проявів: вбивств, насильства, самогубств. В цілому феномен деструктивності мало досліджений, хоча в філософії цей термін прижився досить давно. Що таке деструктивність і які причини її існування, вперше зміг пояснити З. Фрейд, запропонувавши теорію прагнення до смерті. З точки зору цієї теорії, деструктивна поведінка – це поведінка, відмінна від нормальної, спрямована на саморуйнування і, як наслідок, тягне за собою погіршення якості життя індивіда.

Основні теорії, що пояснюють феномен деструктивної поведінки характеризується наявністю девіацій, або відхилень, які поділяються за такими критеріями: порушується норма, цілі і мотивація скоєння вчинку, отриманий результат. З точки зору Фрейда, найважливіший критерій деструктивності – це результат, який може привести до зняття внутрішньої напруги за рахунок катарсису, не який передбачає руйнування. Відомий фахівець в області психології Е. Берн говорить про те, що деструктивна діяльність в залежності від стану психіки може бути спрямована всередину або зовні: зовнішніми формами прояву деструктивності вважаються психічне або фізичне знищення людини, порушення соціальних правил або підвалин (екстремізм, тероризм), умисне знищення природи, руйнування загальносвітових пам'ятників, надбань мистецтва і літератури.

Внутрішні форми деструктивності – це схильність до суїциду, згубні пристрасті, нехімічні залежності патологічного характеру. Дослідженнями феномена деструктивності також займався Е. Фромм, він вважав, що деструктивність – це перш за все агресивна людина. Агресія може бути доброякісною, тобто служить природним інструментом життя, або злоякісною, неадаптивною, що несе соціальну і біологічну шкоду. У його теорії значення слова «деструктивний» близько до «неконструктивний», воно характеризує індивідів, які не мають потенціалу для самореалізації. Фромм говорить про те, що деструктивна людина біжить від свободи, намагаючись за допомогою руйнівного початку подолати власну неповноцінність, піддаючи фізичним або моральним впливам більш талановитих людей.

У психології деструктивної поведінки особливе місце займає концепція, розроблена Н. Фарбероу. Він говорить про те, що деструктивна особистість не здатна критично оцінити наслідки своїх вчинків, спотворено і нерідко вороже сприймає дійсність. Самооцінка у такої людини нерідко сильно завищена, чому планка власної значущості заважає правильно вибудовувати комунікації з людьми. Фарбероу розробив цілу систему

запобігання суїцидів, яка до сих пір з успіхом використовується в США.

З точки зору психології, деструкція може проявлятися у багатьох формах, тому давайте розглянемо основні, які найбільш часто зустрічаються.

Деструктивні відносини можуть виникати між близькими людьми, пов'язаними спільними інтересами, захопленнями, чи бажаннями. Цей вид взаємодії часто існує в творчих союзах між творцем і музою або в сімейних парах. Психологи говорять про те, що якщо не вибудувати відносини правильно, то деструктивний вплив згубно відіб'ється насамперед на особистості психічно здорової людини.

Деструктивна мислення – ще один варіант девіації, коли людину постійно супроводжує глибоке і непереборне відчуття образи на весь світ. На жаль, мінімум раз на день кожному з нас приходять в голову деструктивні думки, але стійко думають в негативному ключі приблизно 40% всіх жителів планети.

Деструктивні почуття – ще одна проблема сучасного суспільства, так званий феномен загальної тривожності, незадоволеності. В основному вони є наслідком неправильних внутрішніх установок, звички ділити все на біле і чорне, упередженості, віри в негативний результат.

Деструктивні емоції – це наслідок руйнівних почуттів, які володіють людиною. Для зміни психологічного та емоційного фону необхідна корекційна робота з фахівцем, а також спеціальні дихальні тренування, спрямовані на позбавлення від почуття внутрішньої напруги і дискомфорту. Деструктивний характер проявляється як схильність до похмурості, некомунікабельності, фаталізму, закритості, деякою боязню контактів з оточуючими або незручності в спілкуванні.

Підлітковий період життя людини є найбільш бунтівним і ризикованим, дитина, яка ще вчора була слухняною й милою, ставши підлітком, поводить себе вкрай різко і навіть небезпечно. Десятки історій щомісяця на екранах телевізорів і в гаджетах демонструють випадки

ризикованої поведінки підлітків, що іноді межують із загрозою для їхнього життя.

Перший тип – зовнішньо деструктивна поведінка, цілі якої спрямовані на порушення соціальних норм (моральних, етичних, культурних), прийнятих у суспільстві. Такий тип поведінки класифікується як асоціальний. У цьому випадку прояви деструктивної поведінки підлітка можуть стати джерелом підвищеної небезпеки не лише для нього самого, а й для його оточення і суспільства в цілому.

Деструктивна поведінка може спричинити й антисоціальних форм вияву, які порушують правові норми і стосовно яких законодавством України передбачено конкретні випадки настання юридичної відповідальності неповнолітніх з 16 років, а за вчинення деяких кримінальних злочинів – з 14. Загалом виділяють цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Прояви зовнішньо деструктивної поведінки:

- умисне заподіяння фізичних збитків іншим людям (побої, хуліганство, крадіжки, вбивство);
- моральне приниження інших людей (участь у булінгу (цькуванні), провокування конфліктів);
- порушення соціальних норм (шкільні прогули або відмова від навчання, ухід із дому, бродяжництво, агресивна поведінка, обман);
- вандалізм (псування неживих предметів, пам'яток культури, історії, витворів мистецтва, графіті (настінні малюнки) непристойного характеру);
- жорстокість до тварин (знущання, тортури, омертвлення);
- екоцид (нанесення збитків об'єктам природи: підпали, забруднення природного середовища, знищення тварин);
- лихослів'я (вживання нецензурної лексики).

Другий тип – внутрішньо деструктивний, спрямований на саморуйнацію та дезінтеграцію власної особистості. Такий тип поведінки надає підліткові у психологічному плані тимчасове короткочасне

полегшення, проте заважає вести життя, яке забезпечує його благополуччя.

Прояви внутрішньо деструктивної поведінки:

- зловживання алкоголем/наркотиками, куріння;
- розлади харчової поведінки (переїдання, голодування, недоїдання);
- дії з ризиком для життя (зацепінг, паркур та ін.);
- надмірна видозміна власного тіла (татуювання, пірсинг, шрамування);
- патологічна пристрасть до комп'ютерних та азартних ігор;
- імпульсивна та ризикована сексуальна поведінка (безладні статеві стосунки, проституція та ін.);
- самоушкодження (різання, висмикування волосся, опіки);
- спроба самогубства (навмисне позбавлення себе життя).

Що таке самоушкодження

- Самоушкодження включає багато різних дій.
- Усі вони передбачають навмисне нанесення шкоди тілу. Намір померти часто нечіткий.
- Іноді ясно, що дитина не мала намірів померти, а мала інші причини.
- Вживання надто великої кількості пігулок – передозування.
- Порізи чи опіки тіла.
- Биття головою чи вдаряти себе.
- Встромляти речі у тіло (голки).
- Ковтати предмети.

Близько 1 з 10 підлітків завдають собі шкоди на якомусь етапі.

Рис.1.1. Сутність самоушкодження, як виду деструктивної поведінки

Самоушкодження (англ., self-harm) – це умисна спроба заподіяти собі будь-якої шкоди, яка часто не має на меті здійснення суїциду, а є наміром зменшення рівня напруги та уникнення негативних емоційних переживань, бажання привернути увагу до себе та свого внутрішнього світу.

В останні роки чисельність таких випадків зростає. Підлітки завдають собі фізичного болю ножами чи бритвами, аби заглушити психологічний

біль і негативні переживання, зменшити напругу та контроль над емоційним станом. Особи, схильні до порізів, створюють спеціальні інтернет-ресурси, знімають на фото і відео процес самоушкодження й викладають відзнятий матеріал в мережі.

Розрізняють такі види суїцидальної поведінки.

- Істинна (справжня) суїцидальна поведінка – це навмисні дії, спрямовані на позбавлення себе життя. Їм найчастіше передують тривалий депресивний стан (відчуття безнадії, втрата смислів, детальне обдумування психотравмуючої ситуації). Коли рішення прийнято, ретельно вибирається місце і спосіб, що має неодмінно призвести до летального наслідку), здійснюються підготовчі дії (дитина може роздавати власні речі, писати передсмертні записки, миритися з усіма тощо).

- Афективна суїцидальна поведінка є піком емоцій і відбувається на тлі гострої психотравмуючої події, яка може стати «останньою краплею». Суїцидальні дії в такий момент реалізуються реактивно (бурхливо, емоційно вразливо, невірноважено). Суїцидальні спроби, на відміну від істинних/справжніх, частіше відбуваються в присутності людей (наприклад, під час сварки з батьками).

- Демонстративна суїцидальна поведінка не пов'язана з бажанням померти. Це спосіб привернути до себе увагу близьких, задовольнити деякі потреби, які не вдається реалізувати іншим шляхом. Демонстративну суїцидальну поведінку часто використовують як специфічний спосіб комунікації, коли здається, що інших способів отримати бажане немає, а в такий спосіб тебе ніби почують і відгукнуться на вимоги чи прохання.

Для суїциду, як правило, обирають нелетальні способи, усі дії прораховують, а спробу або здійснюють на очах близьких, або про неї заздалегідь повідомляють. Водночас, демонстративність суїцидальних спроб не відмінює того, що це суїцидальна поведінка.

Прихована, або непрямая суїцидальна поведінка – це саморуйнівна ризикована поведінка без чітких суїцидальних мотивів, наприклад,

зловживання алкоголем, нікотиним, наркотиками, заняття екстремальними видами спорту тощо. При цьому людина розуміє, що така поведінка небезпечна для її життя, але й надалі поводить себе подібним чином.

Проблема інтернет-залежності молоді в Україні останнім часом стала предметом ряду досліджень. У рамках Всеукраїнського опитування «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC, 2018), окрім іншого, вивчалися особливості активності підлітків в соціальних мережах. Дослідження показало, що 22,1% підлітків віком 10–17 років протягом року регулярно помічали, що не можуть думати ні про що, окрім користування соціальними мережами; 17,6% почували себе незадоволеними, оскільки хотіли проводити в соціальних мережах більше часу; 15,1% почувалися погано через неможливість скористатися мережею, 33,3% зазнали невдачі у спробі скоротити час перебування в мережах; 18,2% підлітків регулярно нехтували іншими справами (хобі) через те, що хотіли бути в соціальних мережах, а 32,8% хлопців і 39,9% дівчат «відвідували» соціальні мережі з метою позбутися негативних переживань. На основі узагальнення даних автори дослідження дійшли висновку, що близько 12,6% підлітків мають залежність від соціальних мереж за сукупністю названих критеріїв [3].

Дослідження «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин» (ESPAD, 2019), проведене в Україні, вивчало поширеність серед підлітків окремих ознак залежної поведінки й охопило учнів закладів освіти віком 14–17 років. За даними дослідження, 55,4% опитаних вважають, що вони забагато часу проводять в соціальних мережах, 27,5% – за електронними іграми; 23,9% зазначають, що у них псується настрій, коли вони не можуть провести час у соціальних мережах, 13,9% – коли не можуть грати; 43,6% вказали

на скарги батьків стосовно того, що вони багато часу проводять в мережі, 25,7% – за електронними іграми [4].

Відтоді як Інтернет став звичним загальнодоступним каналом інформації та комунікації, предметом зловживання та залежності підлітків стає **не мережа як така, а чисельні можливості, що вона надає.**

Як правило, «прихильники» проведення часу в Інтернеті концентруються на одній або декількох видах активності: пошук та споживання інформації, розваги (перегляді відео, слухання музики), спілкування на форумах та в соціальних мережах, гра в мережеві ігри, покупка товарів в інтернет-магазинах, задоволення сексуальних потреб (перегляд порнографії, взаємодія з партнерами на спеціалізованих веб-ресурсах тощо).

Спроба першою класифікувати інтернет-залежність за видами належить так само американській вченій К. Янг, яка, досліджуючи передумови її виникнення, розробила модель залежності та, спираючись на результати досліджень, виділила п'ять основних її видів:

1. комп'ютерна залежність – обсесивна (непереборна) пристрасть до роботи за комп'ютером;
2. компульсивна навігація в мережі – компульсивний (нав'язливий, майже безперервний) пошук інформації;
3. перевантаження інформацією – патологічна схильність до опосередкованих Інтернетом азартних ігор, онлайн-аукціонів, електронних покупок тощо;
4. кіберсексуальна залежність – залежність від «кіберсексу», тобто від відвідування порнографічних сайтів, обговорення сексуальної тематики в чатах або закритих групах «для дорослих»;
5. кіберкомунікативна залежність – залежність від спілкування в соціальних мережах, форумах, чатах, групових іграх і телеконференціях, що може призвести до заміни реальних членів сім'ї і друзів на віртуальних [6].

Рис.1.2. Стадії виникнення інтернет – залежності

Деструктивна поведінка загрожує в першу чергу благополуччю самого підлітка, негативно впливає на його психічне, фізичне, ментальне здоров'я, створює підґрунтя для поя-ви значних психологічних і соціальних девіацій у дорослому житті.

Як різновид деструктивної поведінки підлітка виділяють деструктивну поведінку в школі, що є проблемною як така, що не відповідає правилам освітнього середовища.

Опишемо основні ознаки деструктивної поведінки.

Психологічні ознаки:

- підвищена збудливість, тривожність, яка переростає в грубість, відверту агресію;
- зацикленість на негативних емоціях;
- схильність до депресії і депресивний стан;
- прояв нав'язливих рухів (часте моргання, обкушування нігтів, пересмикування плечи-ма, хмикання чи шмигання носом та ін.);
- нездатність співпереживати, співчувати іншим людям;
- втрата попереднього емоційного контакту з однокласниками і стремління показати свою «безстрашність» оточенню;
- прагнення бути в центрі уваги в будь-який спосіб;
- відлюдкуватість, відчуженість у шкільному середовищі;
- відсутність друзів, низькі комунікативні навички;
- уникнення зорового контакту (відводить погляд, намагається дивитись вниз, собі під ноги).

Зміни у зовнішньому вигляді:

- використання деструктивної символіки у зовнішньому вигляді (одяг з агресивними написами і зображеннями, зміна взуття на більш грубе або воєнізоване);
- наявність (поява) синців, ран, подряпин на тілі або голові; • небажання стежити за своїм зовнішнім виглядом;
- сліди фарби на одязі, руках (результат використання аерозольних балонів для поширення адрес/реклами місць збуту наркотиків);
- поява у неповнолітнього дорогого взуття, одягу, інших речей, власних коштів, джерело отримання яких він не може пояснити (даний факт може свідчити про отримання доходу від торгівлі наркотиками).

Поведінкові зміни (зовнішні ознаки):

- пасивний протест (втечі з дому, бродяжництво, відмова від прийомів їжі та від спілкування);
- конфліктна поведінка – часті конфлікти з вчителями й однолітками, участь у цькуванні слабших (булінг);
- різкі і несподівані зміни у поведінці (відмова від навчання, участі в шкільних заходах, секціях, пропуски занять з неповажних причин, втрата інтересу до улюбленого навчального предмету);
- прояв інтересу до огидних видовищ, сцен насильства;
- участь у підпалах, розвагах з використанням легкозаймистих та вибухонебезпечних речовин;
- ведення зошита/записної книжки для записує імен інших людей та агресивних висловлювань на їхню адресу або негативних малюнків (може бути ознакою загроз конкретним людям);
- трансляція деструктивного контенту в соціальних мережах (викладання особистих фото, пересилання вподобаних фото, «лайки» подібного контенту);
- нав'язливе малювання страшних/загрозливих картини, монотонне заштриховування паперу;
- участь в утворенні неформальних асоціальних груп однолітків

(педагогічно занедбані діти, бездоглядні підлітки, схильні до протиправної поведінки);

- жорстоке поводження з тваринами, бійки з однолітками, іншими людьми;
- наслідування асоціальних форм поведінки «авторитетного» оточення (сліпе копіювання негативних дій, мови, манери одягатися, ін.);
- поява у неповнолітнього (або придбання ним) предметів і речовин, які можуть бути використані для закладки наркотиків (складані складні ножі, що застосовуються для

створення отворів в стінах будинків, порожнин в ґрунті (зазвичай на лезі залишають-ся сліди землі, вапна, бетону або фарби); пластикові пакети малого розміру; аерозоль-ні балони з фарбою, трафарети для поширення інформації/адрес про місця продажу наркотиків);

- використання у розмові нових, невластивих для конкретного неповнолітнього слів, у т.ч. термінів, виразів, кримінального сленгу, вияви незвичної манери говоріння, яка справляє враження «заїждженої платівки» через повторювання ніби завчених текстів.

У поведінці підлітка можуть проявлятися декілька ознак одночасно . Це може бути випадковість чи слідування тінейджерській моді (наприклад, носіння одягу лише чорного кольору), а водночас і сигналом для ретельнішої уваги з боку батьків та фахівців.

1.2. Фактори та причини деструктивної поведінки підлітків

Існує багато підходів до визначення факторів деструктивної поведінки підлітків. Їх можна об'єднати у три групи.

1. ускладнення нейропсихічного розвитку підлітків, порушення емоційної сфери і психопатичні відхилення;
2. соціальне середовище: батьківська сім'я, групи ровесників, до яких вони входять, шкільне середовище;

3. психологічні фактори.

Перша група факторів – ускладнення нейропсихічного розвитку підлітків, порушення емоційної сфери і психопатичні відхилення.

Серед психічних захворювань, які спричиняють деструктивну поведінку, можуть бути:

- тривожні розлади, які характеризуються виснажливим страхом, занепокоєнням і стресом;
- депресія як непереборний смуток і втрата інтересу;
- розлади харчової поведінки і такі патологічні стани, як анорексія (повна відсутність апетиту попри об'єктивну потребу організму в харчуванні), булімія (патологічно підвищене відчуття голоду, внаслідок чого особа з'їдає надмірну кількість їжі) і переїдання.
- розлади особистості: нездатність до здорових стосунків з іншими людьми;
- психічна травма – це психологічний і фізіологічний процес, який виникає внаслідок впливу на людину події, яка несе об'єктивну або суб'єктивну загрозу фізичній, психічній цілісності для неї самої або для її оточення (особливо найближчого);
- посттравматичний стресовий розлад – повторне переживання болісних спогадів, пов'язаних із психотравмою (особа стала жертвою чи свідком насильства, ДТП, воєн-них дій, стихійного лиха і под.) та намагання уникати усього, що їх спричиняє.

Науковці вважають, що лише 5–6% неповнолітніх, схильних до руйнівної й антисоціальної поведінки, мають такі психічні проблеми. До прикладу, більше половини підлітків на момент здійснення вбивства чи інших тяжких злочинів не мали жодних труднощів в нейропсихічному й когнітивному розвитку, а також (за визначенням Moffitt) – проблем з контролем емоцій. Інший дослідник, К. Newman, аналізуючи випадки застосування вогнепальної зброї в школі, зазначає, що підлітки, які вчиняли стрілянину по вчителях або однокласниках, не відрізнялися від більшості

однолітків ані успішністю, ані кількістю друзів, ані інтересам. Крім того, не мали явних проблем з дисципліною. Ці дані вказують на те, що індивідуально-психологічні характеристики не можуть бути підставою для однозначного тлумачення причин деструктивної поведінки.

Друга група факторів – соціальне середовище підлітків: батьківська сім'я, групи ровесників, до яких вони входять, шкільне середовище.

Вплив сім'ї визначається як провідний. Найчастіше деструктивна поведінка пов'язується із освітнім і соціальним статусом батьків, їх взаєминами з дитиною та між собою, рівнем доходу сім'ї тощо. Копіювання негативних моделей поведінки дорослих є найбільш очевидним фактором виникнення деструктивної поведінки дітей.

Водночас виділяють типи сімей, які створюють умови «підвищеного ризику» для появи деструктивної поведінки підлітка. Це, зокрема, сім'ї, які **перебувають у складних життєвих обставинах** та не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин, зокрема серед таких обставин можуть бути:

- жорстоке поводження з дитиною в сім'ї; насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);
- відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи); малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;
- відсутність житла, придатного для проживання;
- відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї;
- тривала хвороба, встановлена інвалідність, вади фізичного та/чи психічного розвитку батьків, що негативно впливають на виконання батьківських обов'язків;
- ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини тощо.

Окрім того, можна виділити типи сімей, в яких діти зазнають негативного впливу та, відповідно, демонструють деструктивну поведінку:

1. сім'ї, в яких немає батьків (відсутні фактично або документально, в тому числі, де батьки є трудовими мігрантами), діти виховуються бабусями/дідусями, тітками/дядьками;
2. сім'ї, члени яких зловживають психоактивними речовинами (наркотиками та/або ал-коголем);
3. сім'ї, в яких є психічно хворі батьки, через що відсутні умови для повноцінного розвитку підлітка як особистості.

Окрему групу ризику становлять підлітки, які виховуються поза межами сім'ї в закладах інституційного догляду.

Вплив групи ровесників. Часто символічним ритуалом входження до такої групи може бути проходження відповідних випробувань, отримання «руйнівного досвіду», коли підлітку необхідно зробити самоушкодження (порізи, татуювання, шрамування, проколи тіла, ін.), або ж якісь зовнішньо деструктивні дії – крадіжку, побиття тощо. Такі дії мотивовані бажанням стати «своїм», щоб увійти до групи, яка стає для підлітка значущим (референтним) оточенням. Входження в групу ровесників із антисоціальною поведінкою практично завжди призводить до криміналізації особи.

Не варто заперечувати ролі шкільного середовища, яке може провокувати або посилювати деструктивну поведінку підлітка, який у системі шкільних відносин, як правило, отримує схвальні відгуки та підтримку авторитетних для нього людей, дотримується відповідних норм поведінки та прагне відповідати властивій йому соціальній ролі. Не залучений або ігнорований підліток не отримує відповідної позитивної підтримки, його дії не помічають вчителі і ровесники, через що не відбувається важлива умова його особистісного зростання та самовизначення в соціальному світі через ровесників. Результатом цього є

занижена самооцінка підлітка, готовність порушувати правила групи зокрема і правила поведінки в школі взагалі.

Третя група факторів – психологічні. Деструктивна поведінка підлітка має глибинні корені першопричин. Зокрема, підлітковий вік характеризується суттєвими змінами у фізичній та емоційній сферах дитини через гормональну перебудову. Даний період називається пубертатним – це період, який починається з початком статевого розвитку і завершується досягненням фізіологічної та психологічної зрілості. Це, в свою чергу, породжує у підлітка внутрішні конфлікти, тобто суперечливі переживання між новими потребами у прояві дорослості, відстоюванні власної точки зору, незалежності, самодостатності тощо та стереотипним ставлення оточення (особливо найближчого) до нього як до дитини, залежної від дорослих. Результатом чого з боку підлітка можуть стати різні прояви імпульсивної, несподіваної, складної для дорослих поведінки.

Аналізуючи поведінкові прояви, обумовлені зазначеними психологічними причинами, психологи виділяють щонайменше 10 із них, які можуть впливати на виникнення непорозумінь та конфліктів, невірнo трактуватися дорослими та зрештою – призводити до деструктивної поведінки підлітка.

Опишемо основні поведінкові прояви:

1. прояви реакції активного протесту виникають у кризових для підлітка ситуаціях і виявляються у вигляді агресивної поведінки, грубості, неслухняності; мають чітку спрямованість проти певних осіб, які цю ситуацію створили, – так підлітки «повідомляють» про те, що вони незадоволені тим, як їх виховують, і що мають на все власні погляди;

2. прояви реакції пасивного протесту обумовлені прагненням позбутися складної для підлітка ситуації, що завжди супроводжуються почуттям образи, втратою колишнього емоційного контакту і проявляються втечами з дому, бродяжництвом, відмовами від їжі та спілкування з найближчим оточенням;

3. прояви реакції відмови пов'язані з почуттям відчаю і проявляються в рішучому ухиленні від контактів з оточенням, відмовою від звичних бажань і захоплень, страхом перед усім новим, побоюванням справжньої відповідальності на тлі дитячої ідентичності;

4. прояви реакції імітації є наслідуванням форм поведінки авторитетного оточення, яке насправді може відігравати негативну роль, якщо імітує дії асоціального лідера або неприйнятні для нашого суспільства моделі поведінки (наприклад, не найкращі зразки масової культури), причиною чого стає помилковий, ірраціональний або автоматичний тип мислення;

5. прояви реакції компенсації і гіперкомпенсації зазвичай маскують якусь слабку сторону особистості, а також відіграють роль захисних особистісних реакцій; часом мають переважно карикатурний характер і схильність до перебільшення (в основі багатьох легковажних вчинків полягає прагнення показати оточенню свою «безстрашність»);

6. прояви реакції емансипації є підвищеним прагненням підлітка до незалежності і самоствердження, що проявляються в певному запереченні соціально позитивного досвіду старшого покоління і, як наслідок, – в переоцінці значення власних життєвих спостережень;

7. прояви реакції захоплення тісно пов'язані з нахилами та інтересами особистості і проявляються у задоволенні будь-яких потреб, що часто супроводжуються беззмістовним проведенням часу на вулиці, в т.ч. азартними іграми тощо, а також егоцентричними інтересами, які полягають у прагненні бути в центрі уваги будь-якою ціною;

8. прояви реакції групування складають найважливішу рису підлітків і проявляються у прагненні утворити неформальні групи серед однолітків, які зазвичай доволі стабільні і забезпечують схвалення і підтримку близькому оточенню для самоствердження і відчуття себе успішним, особливо, якщо це неможливо в сімейному колі чи шкільному середовищі;

9. прояви реакції сексуального потягу пов'язані з підвищеною

активністю підкіркових структур мозку підлітка, гормональної перебудови, що забезпечує пубертатний «стрибок» зростання, формує статеві бажання і супроводжується різноманітними формами його задоволення, серед яких прояви безпосередньої сексуальної активності (мастурбація, ранні сексуальні зв'язки, транзиторна (короткочасна) підліткова гомосексуальність, демонстрація статевих органів), а також випадки агресивної садистичної поведінки;

10. прояви реакції саботажу – це невиконання потрібних узгоджених дій у взаємодії з іншими. Це бунтівна поведінка підлітка з метою намагання утримання відчуття влади і контролю над кимось/чимось, що по суті є помилковим способом здобуття авторитету і насправді притаманне багатьом людям.

Поширеним явищем є для підлітків активність в Інтернеті також дозволяє дитині захиститися від поганого настрою, болю або приниження. Діти, які мають залежність від Інтернету, часто почуваються самотніми у реальному житті, мають незадоволені комунікативні потреби та через це – відповідні проблеми у спілкуванні з близькими та/або ровесниками, відчувають нерозуміння або зазнають емоційного тиску з боку близьких людей, переживають емоційну напруженість і тривогу.

Одна з найпопулярніших теорій щодо природи *адиктивної поведінки* (Ц. Короленко) вказує на те, що її причиною є прагнення людини «втекти» від неприємної для неї реальності шляхом штучної зміни свого емоційного стану та концентрації уваги на діяльності, яка дозволяє пережити яскраві емоції. Саме це й забезпечують різноманітні активності в Інтернеті (перегляд відео, створення нового власного образу та спілкування в соціальних мережах, покупки, електронні ігри, кіберсекс тощо).

Особливий ризик формування залежності від Інтернету пов'язаний із такими його особливостями: 1) доступність ресурсів (у будь-який час доби, будь-де, з різних пристроїв); 2) ілюзія збереження безпеки та повного

контролю над власними діями і рішеннями; 3) емоційна забарвленість відповідних активностей

Таблиця 1.1.

Чинники формування інтернет-залежності

Соціальні	Психологічні	Біологічні
<ul style="list-style-type: none"> • несприятливі мікросоціальні умови • погані відносини з батьками • виховання за типом гіпоопіки • збіднення міжособистісних відносин • відсутність підтримки • адиктивна поведінка батьків 	<ul style="list-style-type: none"> • акцентуації характеру • безмежна можливість створювати нові образи власного "Я" • комунікативні труднощі • соціальна самотність • низький самоконтроль • синдром дефіциту уваги і гіперактивність 	<ul style="list-style-type: none"> • перинатальна патологія • затримка психічного розвитку • викиди гормонів під час користування Інтернетом та гаджетами

Лише на основі аналізу та врахування основних причин деструктивної поведінки підлітка визначаються зміст, форми і методи профілактичної роботи.

Висновок до першого розділу

Найпростіша структура особистості складається з трьох компонентів: інтелектуальної, емоційної та поведінкової сфер. Гармонійний розвиток усіх трьох складових забезпечує успішність розвитку людини. Деструктивна поведінка може з'явитися у підлітка як результат незнання правил поведінки чи небажання їх застосовувати у своїй діяльності.

У деяких роботах зазначається, що сім'я може виступати в ролі фактора деструктивної поведінки. Перший етап соціалізації дитини відбувається в родині, де можуть виникати умови для виникнення у неї деструктивної поведінки. Сприяє цьому, по-перше, характер сімейних взаємин: бійки, сварки, скандали між батьками; по-друге, стиль сімейного керівництва: часті та жорстокі покарання, відсутність контролю за дітьми.

Взаємовідносини з однолітками можуть виступати чинником деструктивних форм поведінки. Агресія пов'язана з положенням дитини в

колі своїх однолітків, низьким соціальним статусом, байдужістю інших дітей. Важливим фактором засвоєння дитиною моделей деструктивної поведінки є засоби масової інформації (здебільшого телебачення, кіно, комп'ютерні ігри).

РОЗДІЛ II.

НАПРЯМИ, МЕТОДИ ТА ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Основні напрями соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків

Прояви деструктивної поведінки підлітків можуть стати джерелом підвищеної небезпеки як для них самих, так і для близького оточення, інших людей і суспільства в цілому. Ігнорування або несвоєчасне виявлення дорослими ознак деструктивної поведінки у підлітків часто призводить до заподіяння ними фізичної та/або психологічної шкоди собі (через суїцидальні вчинки та залежності – наркоманія, алкоголізм тощо) та іншим.

Профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на попередження будь-якого негативного явища та/або усунення факторів ризику.

Профілактика деструктивної поведінки базується на з'ясуванні особливостей соціалізації підлітків і формування у них моральних якостей як у суб'єктів соціальних відносин. Інститутами соціалізації дітей є сім'я і школа, де закладаються моральні цінності, з яких в подальшому формується світогляд, морально-етичні орієнтири та загальна спрямованість поведінки.

Визначають первинну, вторинну і третинну профілактику.

- Первинна профілактика негативних явищ є універсальною для застосування в дитячому та підлітковому середовищі (для всіх, без винятку) і спрямована на формування усвідомлено активного та адаптивного способу життя, орієнтованого на зміцнення здоров'я та відповідальну поведінку.

- Вторинна профілактика передбачає раннє виявлення й коригування несприятливих індивідуальних і соціальних факторів, які з великою ймовірністю викликають деструктивну поведінку. Це робота з підлітками, які опинилися у зоні ризику, перебуваючи у складних життєвих

обставинах, «агресивних» соціальних умовах, інших несприятливих ситуаціях. Тобто вторинна профілактика спрямована на виявлення груп підлітків з високим ризиком впливу на них негативних факторів або інших причин деструктивної поведінки для визначення методів роботи з ними.

- Третинна профілактика вирішує спеціальні завдання, наприклад попередження рецидивів (відновлення деструктивних проявів у поведінці) і роботу зі шкідливими для підлітка та суспільства наслідками вже сформованої деструктивної поведінки.

Головна мета профілактики деструктивної поведінки підлітка – активізувати його внутрішній потенціал і позитивні якості, переключивши на них увагу і мотивуючи до соціальної законслухняної поведінки.

Завдання профілактики деструктивної поведінки підлітків у школі:

- формування ціннісного ставлення до правил та соціальних норм життя;
- формування цінностей здорового способу життя;
- розвиток позитивних життєвих смислів і здатності до цілепокладання (визначення мети діяльності);
- підвищення компетентності та соціальної успішності підлітка у життєво значущих сферах його активності (навчальна діяльність, спорт, танці та ін.);
- включення особистості в підтримуючу соціальну групу, яка має позитивні соціальні цілі (пропаганда здорового способу життя серед дітей та молоді; організація змістовно-го дозвілля для дітей та підлітків з інвалідністю тощо);
- розвиток навичок свідомої саморегуляції, перш за все, за рахунок підвищення усвідомленості власної поведінки, планування та оцінки її наслідків;

своєчасне регулювання порушених міжособистісних відносин та формування міжособистісної компетентності.

Профілактична робота з підлітками має бути спрямована не тільки на усунення наслідків деструктивних дій, але й на запобігання деструктивній

поведінці через формування сприятливого соціально-психологічного клімату в безпечному шкільному середовищі, де є взаємодопомога, прийняття іншої точки зору тощо.

Принципи профілактики деструктивної поведінки підлітків у закладі загальної середньої освіти:

- прийняття та врахування різноманітності кожної дитини з розумінням того, що кожна дитина унікальна;
- застосування індивідуального підходу через здатність побачити, розпізнати, зро-зуміти потреби кожної/го;
- стимулювання учнів до самореалізації шляхом участі в різних видах діяльності.

Є два основні напрями профілактики деструктивної поведінки підлітків у роботі з підліт-ками, педагогами, батьками:

1. соціально-психологічний спрямований на психологічну роботу з підлітками і стосується корекції внутрішніх емоційних станів (агресії, сорому, гніву, тривоги тощо), вирішення проблемних питань життя у соціумі, зміну деструктивної поведінки підлітка на соціально прийнятну (забезпечує психолог та соціальний педагог школи);

2. соціально-педагогічний зосереджений на роботі з підлітком, його батьками або особами, які їх замінюють, з усіма педагогами закладу освіти і спрямований на за-побігання булінгу, домашньому насильству, формування соціально прийнятних моделей поведінки у шкільному середовищі (забезпечує соціальний педагог та інші педагоги школи, в т. ч. класний керівник).

Дослідники та практики пропонують застосовувати три підходи до здійснення профілактики деструктивної поведінки підлітка відповідно до трьох провідних цілей:

1. усунення факторів ризику;
2. виявлення та розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін) підлітка (наприклад, позитивні думки, дії, гарний зовнішній вигляд,

охайність, працьовитість, навчальна успішність, вміння ввічливо спілкуватися з іншими, хобі та інші досягнення за інтересами тощо);

3. створення безпечного підтримуючого середовища в умовах закладу загальної середньої освіти.

Перший підхід – усунення факторів, орієнтований на усунення факторів ризику деструктивної поведінки, що найчастіше реалізується на практиці. У цьому випадку перед спеціалістами постає завдання раннього виявлення та усунення несприятливих факторів, які впливають на підвищення імовірності деструктивної поведінки підлітка, наприклад, підвищена тривожність, обумовлена домашнім насильством, низький статус у групі ровесників або ж взагалі виключення/неприйняття до неї тощо.

В цілому вивчення впливу сім'ї, школи, Інтернет-середовища на підлітка (його сприйняття, реагування, мислення) дозволяє краще визначити причинно-наслідкові зв'язки у проявах деструктивної поведінки, що сталися під впливом певних несприятливих факторів

Другий підхід – виявлення та розвиток особистісних ресурсів (сильних сторін) підлітка, наприклад, стресостійкості, соціальних компетентностей (вміння робити безпечний вибір у власних діях, приймати правильні рішення, брати відповідальність за власну поведінку/вчинок, ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти, висловлювати критику без принижень та образ, ін.). При цьому важливе значення має опанування підлітками ефективних способів реагування в стресових та/або конфліктних ситуаціях.

Третій підхід – створення безпечного підтримуючого середовища, яке сприятиме розвитку підлітка, наприклад, підтримка сім'ї чи групи ровесників, до якої він належить, класного колективу тощо. Такий підхід є одним із важливіших і найбільш перспективних у профілактиці деструктивної поведінки.

Етапи профілактики деструктивної поведінки підлітків

1. Виявлення з метою своєчасної нейтралізації усіх можливих

несприятливих впливів з боку найближчого оточення (сім'я, школа, інші установи, які постійно/періодично відвідує підліток, інтернет-середовище тощо), що можуть обумовлювати негативні зміни в його поведінці та розвитку як особистості.

2. Своєчасна діагностика змін у поведінці підлітка.

3. Здійснення диференційованого впливу із забезпеченням індивідуального підходу (врахування особистих відмінностей учнів, їхніх потреб, проявів, соціальної ситуації проживання, виховання, розвитку та ін.) у виборі профілактичних форм, методів та заходів.

Необхідні дії соціального працівника при виявленні ознак деструктивної поведінки підлітків:

- залучити до роботи з підлітком соціального педагога та психолога для проведення діагностичних, а за необхідності й корекційних, заходів;
- проінформувати батьків (осіб, які їх замінюють) і визначити єдину виховну стратегію (скласти спільний узгоджений план дій) між соціальним педагогом, психологом, класним керівником, іншими педагогами (за потреби) та батьками;
- повідомити про ознаки деструктивної поведінки підлітка адміністрації закладу загальної середньої освіти для прийняття рішення про вжиття подальших заходів.

Етапи роботи соціального педагога та/або психолога з підлітками при виявленні ознак деструктивної поведінки

1. Діагностика. Обговорення з психологом/соціальним педагогом проведення діагностики підлітка для визначення його психофізичного, педагогічного, соціального, психологічного статусу; виявлення значущих для особистісного зростання показників, зокрема, мотивації досягнень, соціального інтересу (позитивна спрямованість підлітка стосовно інших), творчого потенціалу, складних станів (тривожність, агресія тощо) з метою отримання рекомендацій до зміни деструктивної поведінки.

2. Проектування дій. Налагодження довірливих стосунків із підлітком та організація спільного з ним пошуку причин виникнення проблеми. Обговорення можливих наслідків та шляхів її подолання. Погляд на ситуацію з усіх боків, розподіл функцій і відповідальності за вирішення проблеми (конфлікту, суперечності), спільне визначення найбільш оптимальних варіантів для цього.

3. Дії. Для забезпечення успіху соціальному педагогу і психологу важливо підтримати підлітка психологічно; забезпечувати його безпеку, захищати його інтереси і права перед однолітками, батьками, вчителями. Розподіл функцій між соціальним педагогом і психологом може бути таким: соціальний педагог виявлятиме соціальну ситуацію розвитку підлітка, соціальний статус, вивчатиме особливості його міжособистісних відносин, а психолог забезпечить розвиток нових соціальних навичок та компетентностей, емоційну підтримку, керуючись принципом безоцінного прийняття людини.

Також важливо залучити підлітка до суспільно значимої колективної діяльності, що дозволить йому реалізувати потребу в самоствердженні, а також сприятиме розвитку позитивних інтересів.

4. Аналіз результатів діяльності: спільне з підлітком обговорення успіхів і невдач попередньої діяльності, повідомлення фактів розв'язання або нерозв'язання проблем, спільне осмислення нового досвіду, визначення перспектив, формування життєвих прагнень, пов'язаних з особистим життям, майбутньою професією.

2.2. Етапи, форми та методи соціальної профілактики деструктивної поведінки підлітків

Провідним видом діяльності підліткового віку є інтимно-особистісне спілкування з ровесниками, в якому відбувається практичне засвоєння моральних норм і цінностей, формується самосвідомість. Беручи участь в

неформальних молодіжних групах деструктивної спрямованості, підліток прагне до задоволення потреб у спілкуванні та визнанні, тому важливою складовою профілактичної діяльності соціального педагога є мотивування до участі в дитячих і молодіжних об'єднаннях відповідно до інтересів і бажань.

Рекомендації щодо особливості проведення бесід з підлітками. Як діяти?

- Основний акцент зробити на встановленні психологічного контакту.
- Проявити якомога повнішу обізнаність в обговорюваній темі; виявляти терпіння, на-полегливість, доброзичливість для уникнення емоційного дискомфорту, недовіри чи агресії з боку підлітка.
- Вибудувати конструктивну взаємодію з підлітком та його батьками (особами, які їх замінюють), іншими значущими для підлітками особами, думка яких для нього важлива.
- Виявити проблеми, особливості розвитку та потенціалу підлітка. •
Забезпечити постійну підтримку його/її позитивних змін.
- Організувати спеціалізовану комплексну допомогу в процесі індивідуального супроводу.
- Надати індивідуальну допомогу в розвитку соціальної компетентності через залучення до різноманітних заходів (навчальних, виховних, трудових, суспільно корисних, спор-тивних та ін.).
- Забезпечити підтримку групою ровесників (однокласників), що має позитивні цілі у відновленні соціально схваленої поведінки (застосовується лише за відсутності ризи-ків залучення інших дітей до деструктивної діяльності).
- Організувати взаємодію необхідних фахівців (психолога школи, спеціаліста служби у справах дітей, соціального працівника центру соціальних служб та ін.) з сім'єю підлітка щодо його супроводу; а також, за необхідності, і роботу з відновлення/коригування відносин дітей і батьків.

4 Соціально-педагогічна підтримка – це вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на виявлення, визначення і вирішення проблем дитини з метою забезпечення та захисту її прав, оптимізації умов соціалізації.

Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді в загальноосвітньому закладі – це соціально-педагогічна діяльність, спрямована на допомогу школярам у розвитку ціннісно орієнтованої активності, подоланні труднощів соціальної взаємодії, профілактику деструктивної поведінки, соціальний захист у складних життєвих ситуаціях.

5 Конструктивна взаємодія – це цілеспрямована спільна діяльність, побудована у взаємодії із соціальним педагогом на гнучкості та розумінні індивідуальних особливостей підлітка та його найближчого соціального оточення, спрямована на продуктивне вирішення існуючих протиріч чи конфліктних ситуацій задля досягнення соціально значущого результату.

- Підтримувати позитивні судження, вселяти віру у власні сили та можливості сприятливих життєвих перспектив.
- Пам'ятати про малоефективність заборон, спроможних змусити підлітка замкнутися, поводитися утаємничено і стати на захист групових «цінностей», що ще більше згуртує осіб з деструктивною поведінкою.
- Після встановлення контакту та виявлення підлітком довіри до педагога, слід пояснити згубність і безперспективність деструктивної поведінки, підкріплюючи це фактами, які добре відомі підліткові; допомогти підлітку зрозуміти ступінь ризику від деструктивної поведінки і невідвортної відповідальності за скоєне (зокрема у випадку вчинення булінгу або іншого правопорушення).
- Провести спільний з підлітками критичний аналіз негативного контенту (так званих «друзів і знайомих»), які ідеалізують протиправний спосіб життя.

Під час та після проведення бесіди важливо обов'язково фіксувати

реакцію учнів, спостерігати за зміною в їх поведінці.

Головні правила бесіди педагога з дитиною:

- зберігати спокій та рівновагу;
- говорити саме про поведінку дитини, а не про її особисті якості; обговорювати небажані поведінкові прояви, а не негативні характеристики дитини;
- запропонувати дитині підтримку та допомогу у вирішенні певної ситуації.

Просвітницько-профілактична робота з батьками

Не менш важливою є просвітницько-профілактична робота з батьками задля посилення їхньої уваги до підліткових потреб та опанування ними дієвих прийомів і методів для задоволення перш за все потреб дитини у спілкуванні та визнанні.

Важливе значення для підлітка має спільна діяльність з дорослими, організована на основі єдності інтересів. Зміст такої співпраці може бути різним. Підліток може допомагати батькам по господарству, навіть радити їм у певних справах, а дорослі мають навчитися дослухати-ся до його думки. Батьки можуть залучати його до справ, якими вони зайняті. Така спільна діяльність породжує спільність переживань, почуттів, настроїв, намірів і полегшує контакт з підлітком, зумовлює емоційну та духовну близькість. У ній дитина пізнає складний внутрішній світ дорослих, глибину їхніх думок і переживань, вчиться турботливому ставленню до людей.

Основні рекомендації педагогів батькам підлітків та особам, які їх замінюють:

- налагоджуйте довірливі відносини з підлітком;
- опановуйте Інтернет-технології, майте власний акаунт і станьте другом своїй дитині в соціальних мережах;
- щотижня аналізуйте вміст сторінок дитини, уважно читайте її публікації, вивчайте гру-пи, до яких вона приєдналася;
- «познайомтеся» з її віртуальними друзями, звертайте увагу на

фото й відео, що викликають інтерес дитини, зокрема ті, що збережені, поширені або вподобані;

В зону ризику проявів деструктивної поведінки потрапляють підлітки, яким бракує батьківської уваги і підтримки, а також ті, чиє перебування в мережі Інтернет не контролюється.

Батькам важливо розуміти, що є безпекою для дитини та як стати для неї безпечним дорослим [11].

Схема 1.1. Формула безпеки дитини

Важливі умови профілактики деструктивної поведінки підлітків

1. Дотримання ухваленого в закладі загальної середньої освіти порядку реагування (інформування) в разі виявлення надзвичайної ситуації з дітьми/підлітками, які мають ознаки деструктивної поведінки, а також рекомендацій щодо організації профілактичної роботи з дітьми та батьками, виявлення учнів, схильних до деструктивної поведінки, проведення індивідуальної роботи з ними, а також з тими, сім'ї яких перебувають у складних життєвих обставинах чи інших ситуаціях вразливості.

2. Вироблення спільної позиції «батьки-педагоги». Зміни в поведінці, звичках, характері підлітків не можна не помітити, якщо спостерігати за їхньою поведінкою вдома і в школі. На батьківських зборах із залученням соціального педагога, психолога рекомендується ознайомлювати з особливостями психоемоційного стану підлітків у конкретний віковий період та можливими деструктивними проявами (в тому числі в Ін-тернет-просторі), а також способами убезпечення від них дітей.

Проведення спільних заходів з батьками й учнями сприяє гармонізації відносин між ними.

3. Організація процедури врегулювання в разі виявлення фактів булінгу (цькування) передбачає залучення соціальним педагогом шкільної служби примирення (медіації) або використання медіаційних технологій для вирішення конфлікту, відновлення відносин, довіри, а також відшкодування матеріального, психоемоційного (морального) та іншого збитку, завданого жертві.

4. Залучення фахівців. У роботі із запобігання деструктивній поведінці педагогам допоможуть фахівці органів/установ системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, представники відомств, що забезпечують виявлення негативно-го впливу на неповнолітніх в мережі Інтернет.

5. Інформування учнів про служби допомоги. У закладі загальної середньої освіти на інформаційному стенді та на офіційному веб-сайті має бути розміщено контактну інформацію уповноваженої особи закладу, організацій та установ, служб підтримки постраждалих осіб, до яких слід звернутися у випадку домашнього насильства, жорстокого поводження з дітьми. В класних кімнатах та кабінетах мають бути оформлені куточки безпеки з актуальною інформацією для учнів та їхніх батьків (осіб, які їх замінюють) про роботу Національної гарячої лінії для дітей та молоді (0 800 500 225 з мобільного або стаціонарного та 116 111 з мобільного), центрів соціальних служб, служб у справах дітей, які діють на місцевому рівні і до яких підлітки можуть звертатися з різних питань (перше кохання, відносини з батьками і вчителями, проблеми в спілкуванні з однолітками, образи і страхи, подолання залежності тощо).

6. Організація різнопланової профілактично-виховної роботи, в тому числі патріотичного і військово-патріотичного спрямування. Досвід показує ефективність залучення підлітків зони ризику та з проявами деструктивної поведінки до діяльності військово-патріотичних клубів, спортивних,

молодіжних чи волонтерських організацій. Важливо сформувати у дітей внутрішнє переконання в тому, що поставлені перед ними цілі і завдання є власними, а мета відповідає їхнім інтересам, дати їм можливість відчутти себе значущими для суспільства.

Якісна профілактика деструктивної поведінки збільшить чисельність підлітків, орієнтованих на змістовні види організації діяльності та дозвілля (навчальна діяльність, діяльність за інтересами – співи, танці, спорт, творчість, туризм та ін.; волонтерська діяльність), забезпечить формування системи цінностей, цілей і установок, здатність робити самостійний вибір, контролювати свою поведінку і життя, вирішувати звичайні щоденні і складні проблеми, об'єктивно оцінювати ситуації та можливості.

7. Проведення бесіди, відкритої розмови. Важливо опанувати правильними прийомами та техніками проведення бесід з учнями. Педагогам не варто одразу акцентувати увагу на проблемі і ставити прямі запитання, оскільки це може викликати у них зворот-ну реакцію й не матиме виховного впливу. Важливо налагодити довірливі стосунки з підлітком, установити партнерський стиль спілкування, за якого педагог більше вислуховує, радить, наводить приклади, висловлює свої почуття, а не повчає і погрожує.

8. Створення безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти є необхідною умовою для профілактики деструктивної поведінки підлітків.

Безпечне освітнє середовище – це стан, в якому наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів, педагогів і батьків; відсутні будь-які прояви насильства й є достатні ресурси для їх запобігання; дотримано усіх прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки усіх учасників навчально-виховного освітнього процесу.

Умови формування безпечного освітнього середовища:

- якість міжособистісних стосунків – позитивні фактори (довіра,

доброзичливість, схвалення, толерантність); негативні фактори (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність);

- захищеність в освітньому середовищі – відсутність насильства у всіх його видах, фор-мах і проявах для всіх учасників освітнього простору;
- комфортність в освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів та домінуючих переживань у процесі взаємодії дорослих і дітей;
- задоволеність освітнім середовищем – задоволення базових потреб дитини у:
 - допомозі та підтримці;
 - збереженні та підвищенні її самооцінки; – пізнанні та діяльності;
 - розвитку здібностей і можливостей.

Відновний підхід у роботі з підлітками

Важливим кроком у профілактиці деструктивної поведінки сучасних підлітків у закладах загальної середньої освіти є впровадження відновного підходу, що спрямований на:

- вирішення конфліктів між учасниками освітнього процесу без застосування маніпуляцій або сили;
- відновлення позитивного емоційного та психологічного стану;
- усвідомлення відповідальності за скоєний вчинок, відповідну конфліктну ситуацію;
- відповідальність кривдника/ці (самостійне виправлення негативних наслідків свого вчинку і відшкодування/загладжування заподіяної потерпілим шкоди);
- взаєморозуміння та відновлення відносин між сторонами конфлікту;
- зміну установок у реагуванні на конфлікти і правопорушення з адміністративно-каральних на відновлювальні;
- можливість самостійно приймати рішення стосовно вирішення конфліктних ситуацій; • поліпшення атмосфери в закладі освіти тощо.

Висновок до другого розділу

Для соціальної профілактики виникнення чи зниження гостроти прояву деструктивної поведінки у підлітків доцільно використовувати різні форми та методи соціального впливу та вживати таких заходів:

а) на основі здібностей і характеру підлітків формувати коло інтересів, прагнути до скорочення вільного часу (часу неробства), залучення до занять (читання, самоосвіта, творчість), що позитивно впливають на формування її особистості;

б) зацікавити підлітків до заняття спортом;

в) батькам необхідно поважати особисті інтереси підлітка і його вікові зміни, ставитися до нього з повагою, враховувати думки, бути готовими допомогти та стати друзями;

г) розкривати підлітку неефективність деструктивної поведінки, пояснюючи на конкретних прикладах та пропонуючи шляхи зміни на конструктивні відповіді.

Доречним є використання фахівцем соціальної роботи різних видів терапії (музикотерапію, ігротерапію, логотерапію) для зняття агресивності, напруженості, використання різних форм навіювання, психогімнастику, бесіди, спрямовані на вербалізацію емоційних станів, словесний опис емоційних переживань. Відомо, що вербалізація переживань викликає позитивне ставлення до того, хто розмовляє з дитиною, готовність до співпереживання, визнання цінності особистості іншої людини.

РОЗДІЛ III.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВІВ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇЇ ПРОФІЛАКТИКИ

3.1. Дослідження особливостей проявів деструктивної поведінки підлітків та аналіз отриманих результатів

Для з'ясування особливостей прояву деструктивної поведінки учнівського колективу нами було проведено дослідження, для якого було розроблено анкету для підлітків віком від 13 до 17 років, за допомогою якої підлітки самі визначають яка поведінка їм властива.

Для отримання об'єктивних результатів та формування довіри з боку учасників опитування воно проводилось анонімно через заповнення у онлайн-формі. Це дозволило оптимізувати процес опитування по часу та забезпечити комфортні умови участі для респондентів. Базою проведення дослідження став Одеський ліцей «Гармонія» Одеської міської ради, вибірку склали 60 підлітків (учні 8,9,10,11 класів), з них 28 хлопців та 32 дівчини. (див.Додаток А)

Ми провели опитування, щоб зрозуміти наявність у підлітків різних типів деструктивної поведінки. Загалом 60 підлітків взяли участь в опитуванні, надавши цінну інформацію про свій досвід.

Респонденти були розподілені за різними віковими групами, причому більшість належала до 15-17років.

З точки зору статі, опитування мало збалансоване представництво чоловіків (28), жінок (32) і небінарних респондентів (відзначено у результатах не було).

Результати відповіді на питання «Чи проявляли ви будь-яку з наступних деструктивних дій протягом останнього року?» . Можна було

обрати декілька варіантів.

Зловживання психоактивними речовинами (алкоголь, наркотики) було найпоширенішою деструктивною поведінкою, причому 45% респондентів визнали свою причетність.

3% респондентів зізналися, що брали участь у самоушкодженні (різання, спалювання).

80% респондентів визнали агресивну чи насильницьку поведінку по відношенню до інших.

74% респондентів повідомили, що були причетні до залякування чи кібербулінгу.

10% респондентів зізналися, що брали участь у ризикованій сексуальній поведінці.

18% респондентів визнали свою причетність до вандалізму чи пошкодження майна.

25% респондентів повідомили прогули школи або хронічні прогули.

8% респондентів зізналися, що брали участь в азартних іграх або надмірно витрачали гроші.

17% респондентів не повідомили про будь-яку з перерахованих вище деструктивних дій. Зобразимо результати графічно

Рис.3.1. Розподіл відповідей на питання «Чи проявляли ви будь-яку з наступних деструктивних дій протягом останнього року?»

Агресивна чи насильницька поведінка по відношенню до інши було найпоширенішою деструктивною поведінкою, за якою слідували булінг/кібербулінг, зловживання психоактивними речовинами (алкоголь, наркотики) та прогули.

Менша частка респондентів повідомила про ризиковану сексуальну поведінку, вандалізм або пошкодження майна, самоушкодження, а також азартні ігри чи надмірні витрати.

Рис.3.2. Розподіл відповідей підлітків на питання «Якщо ви брали участь у деструктивній поведінці, згаданій вище, які причини чи фактори вплинули на вашу участь?»

Серед тих, хто брав участь у деструктивній поведінці, найпоширеніші причини зазначили такі як тиск однолітків, сімейні проблеми або конфлікти, відчуття самотності або ізоляції, відсутність підтримки.

55% підлітків зазначили, що вони шукали допомоги чи підтримки для своєї деструктивної поведінки.

Результати відповіді на відкрите питання «Якщо ви шукали допомоги чи підтримки, будь ласка, вкажіть джерела, до яких ви зверталися (наприклад, консультант, батьки, телефон довіри, друг) свідчать, що серед тих, хто шукав допомоги чи підтримки, найпоширенішими джерелами були друзі (65%), батьки (20%), телефон довіри (11%), до фахівців зверталися

лише 4% учасників.

Коли респондентів запитували про запобіжні заходи чи стратегії, вони надавали різноманітні пропозиції, зокрема щодо запровадження у школі вивчення тем щодо причин виникнення деструктивної поведінки, шляхів отримання допомоги при необхідності та ін

14% респондентів висловили думку, що існує достатньо інформації та підтримки щодо деструктивної поведінки серед підлітків.

86% респондентів вважають, що їм бракує обізнаності та підтримки у вирішенні цих проблем. Графічно результати представлені на рис.3.3.

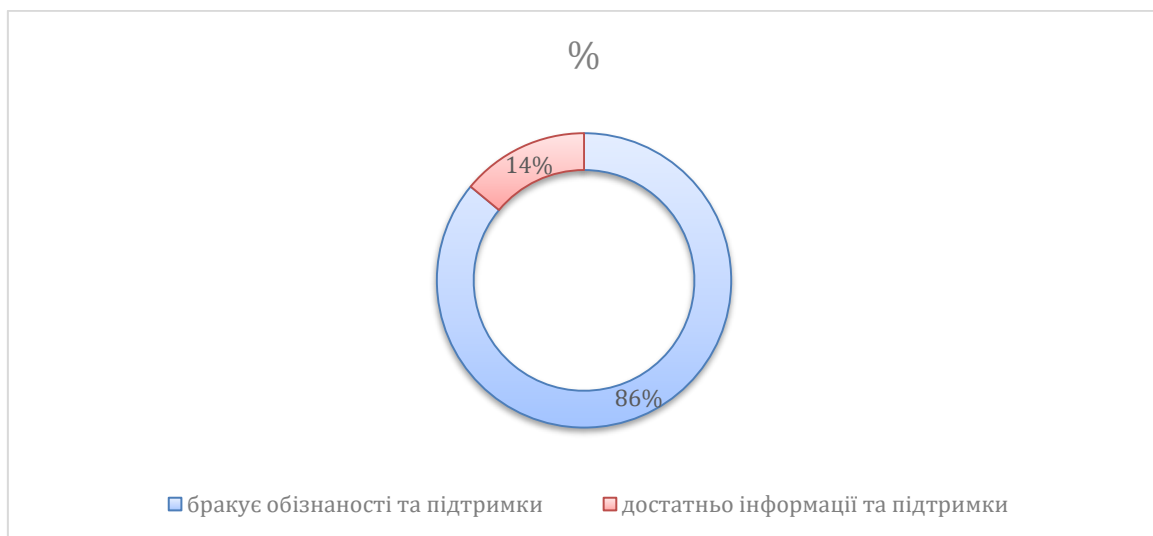

Рис 3.3. Розподіл відповідей підлітків на питання «Чи вистачає Вам обізнаності з проблематики та підтримки?»

Ці результати дають цінну інформацію про поширеність деструктивної поведінки серед підлітків і проливають світло на потенційні сприяючі фактори та наявність систем підтримки. Висновки підкреслюють гостру потребу у підвищенні рівня обізнаності, забезпеченні цілеспрямованих втручань і сприяння побудові безпечного сприятливого середовища для підлітків для вирішення та запобігання деструктивній поведінці.

Деякі пропозиції щодо покращення обізнаності та підтримки включали розширення освітніх програм, покращення служб психічного

здоров'я в школах та сприяння відкритому діалогу.

Рис.3.4. Розподіл відповідей підлітків на питання «Чи вважаєте ви, що деструктивна поведінка мала негативний вплив на ваше життя? Виберіть усе, що підходить»

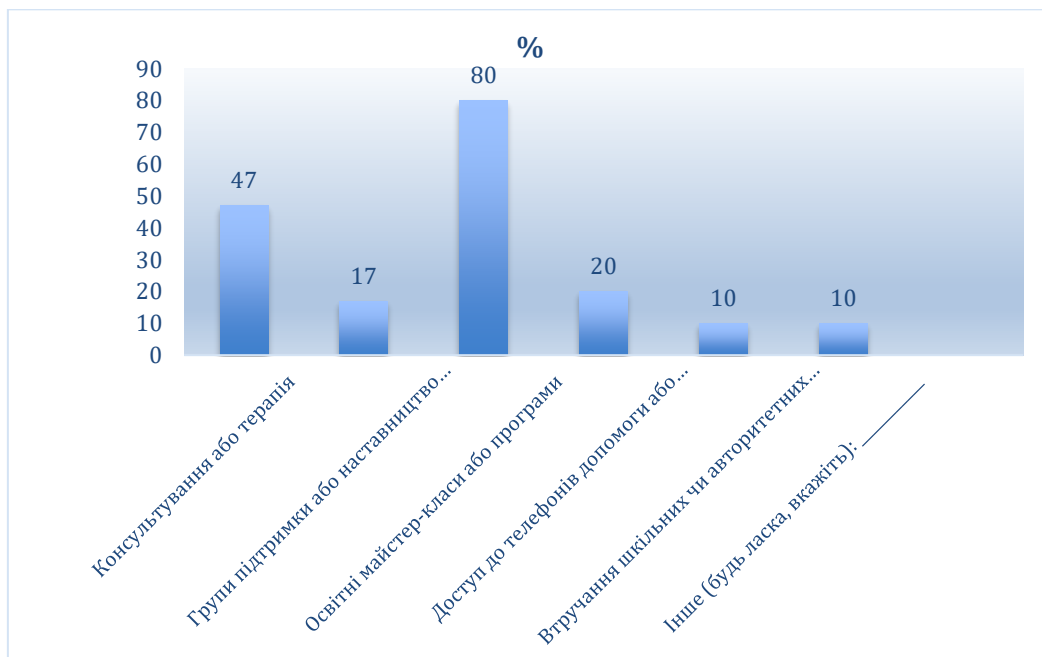

Рис.3.5. Розподіл відповідей підлітків на питання «Якби ви могли отримати підтримку чи допомогу для подолання цієї деструктивної поведінки, який тип допомоги ви б надали перевагу? Виберіть усе, що підходить».

Серед тих, хто визнав свою деструктивну поведінку, надали додаткові відомості про свій досвід.

Важливо зазначити, що ці результати актуальні лише для підлітків цього освітнього закладу та для подальшої роботи лише з ними. І дають змогу відобразити досвід і перспективи лише опитаних підлітків. Отримані дані підкреслюють необхідність продовження зусиль для розуміння, запобігання та усунення деструктивної поведінки серед підлітків. Використовуючи цю інформацію, ми можемо працювати над розробкою програми профілактики.

3.2.Рекомендації щодо профілактики деструктивної поведінки підлітків

Зважаючи на отримані результати дослідження нами було розроблено програми профілактики деструктивної поведінки, котрі можна реалізувати з підлітками, котрі прийняли участь у дослідженні.

Опишемо рекомендації щодо деяких проявів деструктивної поведінки.

Рекомендації щодо попередження булінгу та кібербулінгу

Конфлікти є частиною нашого життя і цілком природні як для формування окремої дитини (людини), так і для розвитку суспільства, але лише у разі, якщо вони вирішуються конструктивно. Натомість ситуації, пов'язані з булінгом та кібербулінгом, відрізняються від конфліктів, зокрема, систематичністю та наявністю об'єкта, на який спрямовується тривала агресія. Вони ведуть до деструктиву й руйнації стосунків; негативно впливають на розвиток дітей, що спонукає дорослих до розуміння, що діти не можуть самотужки впоратися із ситуацією та потребують їхнього втручання.

Попередити виникнення ризикованих ситуацій, насильства, цькування, жорстокого поводження можна також через створення безпечного шкільного середовища, яке:

- надає дітям можливості розвивати свій соціальний та емоційний інтелект, тобто навички самосвідомості та соціальної свідомості, відповідальності, прийняття рішень, самоврядування та управління відносинами, доброти та поваги, надає знання про власні кордони та кордони іншої людини та про те, що ніхто не має прав їх порушувати, а також вміти сказати «ні» у будь-якій ситуації, яка є некомфортною;
- активно залучає учнів до визначення норм, які сприяють успішній взаємодії між ними;
- створює можливості для відкритого спілкування з дітьми та надає відчуття безпеки, заохочує до спільного подолання труднощів і неприпустимість приховування негатив-них подій, які можуть траплятися;
 - надає впевненості в тому, що просити про допомогу – не ознака слабкості, а нагальна потреба;
- забезпечує знаннями про те, до кого, коли й де звертатися в разі потреби, і щоб обрана людина, виявивши безоціночне ставлення до події, відгукнулася підтримкою, а не звинуваченнями («я ж тобі казав/ла...»), «сам/а винний/а...»), «що тепер із тобою робити...»);
- сприяє змістовній діяльності у засвоєнні навчальних і позанавчальних тем;
- заохочує учнів до розкриття особистих талантів та занять улюбленими справами, які можуть підвищити самооцінку та налагодити комунікацію між однолітками;
- має механізми та алгоритми дій, зрозумілих усім учасникам освітнього процесу, для попередження та реагування на насильство і знущання; залучає вчителів до розробки спільних програм, заходів тощо;
- навчає учнів, педагогів, батьків та громаду розумінню сутності булінгу і кібербулінгу, щоб усі вміли їх розпізнати, відрізнити від конфліктів та запобігти їх поширенню.

Профілактика булінгу (попередження випадків)

План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу

(цькуванню) в закладі освіти

Безпечне шкільне середовище, побудоване на довірі й повазі одне до одного, є найкращою основою для запобігання випадків булінгу в закладі освіти. А щоб такі ситуації траплялися якомога рідше і не переростали в системне явище, кожен заклад має розробити комплекс заходів для протидії булінгу.

План заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладі освіти, буде планом реалізації задекларованої в статуті закладу позиції свого засновника (засновників) щодо протидії та попередження булінгу. Дана позиція має бути узгоджена із законодавством та державною політикою в цій сфері.

План заходів необхідно розробляти колегіально та з урахуванням пропозицій територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України, Міністерства охорони здоров'я України, служб у справах дітей, центрів соціальних служб. Для цього доцільно створити робочу групу за участю всіх заінтересованих сторін. Крім того, до групи можна залучати батьків, представників громадських організацій, аби ці заходи були більш змістовними та різноманітними за формами.

Такі заходи:

- мають сформувати переконання учасників освітнього процесу у неприпустимості насильства та булінгу в міжособистісних стосунках;
- передбачають прикладний (практичний) характер формуванням не лише свідомого неприйняття булінгу, а й активну (дієву) позицію протистояння щодо нього;
- відповідають потребам закладу освіти і враховують його реальні ресурси.

Заплановані заходи:

- скеровані на досягнення конкретних результатів у подоланні конкретної проблеми, для вирішення якої заплановані;
- містять чіткі критерії ефективності для їх подальшого

моніторингу та передбачають коригування плану згідно з потребами;

- націлені не на зниження чисельності випадків, а на подолання булінгу як явища та покращання психологічної атмосфери в закладі освіти.

У план заходів можна включити: тренінги, тематичні зустрічі та заняття, круглі столи, бесіди, консультації, спільні перегляди всіма учасниками освітнього процесу тематичних відеосюжетів з подальшим обговоренням ненасильницьких методів поведінки й виховання, запобігання конфліктів, управління власними емоціями та подолання стресів, стимулюючі ігри, театральні постановки тощо.

Для проведення занять з дітьми на тему булінгу можна застосовувати:

- програми, розміщені у базі політик, програм, проєктів для профілактики правопорушень серед неповнолітніх за посиланням: <https://iccjc.org.ua>. Ви можете знайти від-повідну програму, зазначивши в полі «Пошук» запит, наприклад, «протидія булінгу» або обрати програми серед вже зазначених категорій: «Тип практики» – профілактична та/або корекційна програма для дітей у контакті із законом та «Проблематика» – ро-звиток та реалізація дитини;

- освітні серіали на порталі «Дія»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses>;

- інформацію з попередження булінгу на сайті: <https://www.stopbullying.com.ua>

Для проведення занять з дітьми на тему кібербулінгу стануть у пригоді:

- освітні серіали на платформі «Дія» (наприклад, «Про кібербулінг для підлітків»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cyberbullying>; «Персональні дані»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/personaldata>; «Кіберняні»: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/cybernanny> тощо);

- онлайн-курси (наприклад, «VeryVerified: онлайн-курс з медіаграмотності»: <https://verified.ed-era.com/ua#rec129945142>; «Основи інформаційної кібербезпеки»: https://courses.prometheus.org.ua/courses/KPI/IS101/2014_T1/course/#i4x://KP

I/IS101/chapter/4c0763b36daf4aa694d9c31bd9861fef; «Кіберпростір та кібербезпека» (https://rise.articulate.com/share/--FNb8anxH-ZwfzQ4V6kZadOwnP8JF_c#/) тощо);

- навчальні та освітні відео (наприклад, «П'ятихвилинка медіаграмотності»: <https://www.youtube.com/watch?v=tMQudmwJUf8>);
- ігри та онлайн-ігри (наприклад, «Про Інтернет»: <http://www.prointernet.in.ua/about>; «МедіаДрайвер»: <http://mediadriver.online/about/>; «365° за шкалою медіаграмотності»: <https://www.aup.com.ua/365-game/>; «Медіазнайко»: <https://www.aup.com.ua/Game/index.html>);
- матеріали інформаційно-освітньої кампанії #Stop_sexтинг (<https://stop-sexting.in.ua/about/>);
- матеріали розробленого уроку з медіаграмотності для учнів 7-11 класів (<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/unicef-developed-media-literacy-lesson>) тощо.

Можна залишити скаргу про матеріали, які порушують законодавство країни, на сайті: <http://www.skarga.ua>. Щоб повідомити про матеріали, які зображують сексуальне насильство над дітьми, скористайтеся формою на сайті: <https://stop-sexting.in.ua/send/>

Профілактика суїцидальної поведінки – це заходи, спрямовані на зниження рівня суїцидальної активності, запобігання рецидивам суїцидальної поведінки.

Профілактика суїцидальної поведінки серед школярів буде ефективною за умов налагодження комплексної співпраці фахівців психологічної служби (соціальних педагогів, практичних психологів) з педагогами, батьками і дітьми.

Система соціально-педагогічної та психологічної профілактики і корекції суїцидальної поведінки підлітків у школі

Першочерговими умовами попередження самогубств серед учнів є ретельне психолого-педагогічне спостереження за ними та виявлення тих,

чий особистісні риси та поведінкові прояви свідчать про підвищений ризик суїциду, подальша індивідуальна робота з ними, а також розробка системи профілактичних заходів і широка просвітницька робота з сім'ями.

Система роботи у закладі освіти з профілактики суїциду

Система роботи у закладі освіти з профілактики суїциду складається із 7 компонентів (напрямів діяльності).

1. Психологічна просвіта дітей, батьків, педагогів.
2. Створення позитивного соціально-психологічного клімату в закладі освіти.
3. Психологічна та педагогічна діагностика суїцидальних тенденцій.
4. Консультування (індивідуальне та групове).
5. Робота з корекції, відновлення та розвитку.
6. Систематичний контроль і врахування динаміки особистісних змін у поведінці учнів.
7. Переадресування суїцидальної справи спеціалістам медичного профілю (за потреби).

Кожен напрям передбачає відповідні заходи для певних категорій учасників профілактичного процесу

Чого не робити під час профілактичних заходів

1. Не обговорювати публічно суїцидальних випадків, що сталися з дітьми.
2. Не застосовувати слово «суїцид» у назвах заходів та в групових дискусіях.
3. Не обговорювати випадків самогубства зі школярами на зборах, у бесідах чи класних годинах, оскільки в підлітковому середовищі можливе повторення суїцидальних спроб за механізмом наслідування чи реакції протесту (ефект Вертера). Винятком може стати лише групова робота з учнями класу, в якому навчалася дитина, що заподіяла собі суїцид, з метою запобігання суїцидальній поведінці у складних (проблемних) ситуаціях.
4. Не візуалізувати смерті. Не пропонуйте дітям уявити, як почують

себе батьки, коли помирають діти, або як буде погано дітям, коли помруть батьки.

5. Не допускати повторювань подібної інформації з різних джерел (перенасичення негативно впливає на профілактичну роботу).

6. Не переобтяжувати заняття інформацією, що викликає негативні переживання.

7. Не обговорювати детально будь-яких конкретних випадків самоушкодження чи суїциду, щоб не спровокувати ефекту реклами і, як наслідок, – ефекту Вертера.

Що враховувати у профілактиці суїциду

Головні психологічні механізми протидії суїцидальності:

- позитивне ставлення до життя та інтерес до нього;
- уміння розв'язувати проблеми;
- уміння саморегулювати емоції.

Загальні соціальні способи протидії суїцидальності:

- обмеження доступу до вогнепальної зброї та інших небезпечних засобів;
- лікування психічних захворювань, хімічних (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія) та ігрових залежностей.

Роль класного керівника у профілактиці суїцидів серед учнів

Роль класного керівника надзвичайно важлива, адже він може надати своєчасну допомогу у виявленні дітей групи ризику, забезпечити первинну профілактику суїцидальної поведінки, а разі необхідності звернути увагу практичного психолога, соціального педагога та батьків на дитину, яка через певні труднощі опинилася в кризовому стані [14].

Результативна діяльність класного керівника в реагуванні на потреби дитини допоможе більш ефективно виявляти дітей із проявами суїцидальної поведінки/нахилами до самоушкоджень, провадити якісну превентивну роботу в класних колективах.

Практика показує, що класний керівник частіше ніж інші педагоги спостерігає подібні явища серед дітей класу, більш обізнаний в їх особистих

проблемах та емоційному стані, має можливість вчасно надати цільову допомогу тим, хто опинився у складних життєвих обставинах, а в разі необхідності сприяє перенаправленню дитини до кваліфікованих спеціалістів.

Фактори впливу на розвиток ризикованої поведінки та базові потреби підлітків визначають шляхи соціальної профілактики деструктивного задоволення підлітками своїх потреб і складають зміст основних напрямів роботи з ними педагогів, психологів та батьків (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Зв'язок факторів ризику, потреб підлітків та профілактичних завдань

Напрямок діяльності	Категорія/тематика заходів
1. Психологічна освіта	Учні
	Створення у закладі освіти закладі куточка з інформацією про телефон довіри, адресами і режимом роботи спеціалізованих лікарень, психологічних центрів допомоги, центрів соціальних служб, служб у справах дітей, інших фахівців.
	Інформування про діяльність та доступу до послуг «гарячих» ліній: національна дитяча «гаряча» лінія: 0-800-500-225 (безкоштовно зі стаціонарних), 116111 (безкоштовно з мобільних).
	Організація та робота «пошти довіри».
	Проведення циклу бесід, тренінгів про цінність особистості й сенс життя; диспутів «Я – це Я», «Я маю право відчувати і висловлювати свої почуття», «Невпевненість у собі», «Конфлікти», «Підліток і дорослий», «Спілкування з дорослими», «Спілкування з однолітками протилежної статі», «Підліткові ініціативи», «Основні проблеми підліткового віку», «Стрес і депресія» тощо.
Проведення з учнями релаксаційних ігор, арт-терапевтичних студій, тренінгів, психологічних практикумів, спрямованих на посилення можливостей покладатися на себе, розвиток емоційного інтелекту, створення базової довіри до світу та оточення.	
Педагоги	
Проведення психолого-педагогічних семінарів, консилиумів, майстер-класів спеціалістами психологічної служби закладу освіти і запрошеними фахівцями за темами: «Емоційні розлади у дітей та підлітків», «Фактори, що впливають на суїцидальну поведінку підлітка», «Як підвищити соціальний статус учня в групі», «Цінність особистості», «Як допомогти дитині при загрозі суїциду», «Конфлікти між педагогами і підлітками», «Вибір адекватних методів педагогічної дії»	

Напрямок діяльності	Категорія/тематика заходів
1. Психологічна освіта	Батьки
	Тренінг «Щасливе батьківство. Межі взаємодії в сім'ї»
	Тренінг «Ваша дитина – доросла, або все про підлітковий вік»
	Батьківська конференція «Профілактика суїцидальної поведінки дитини»
	Круглий стіл «Батьки та діти: психологія партнерства»
	Семинар «Підліткова депресія та саморуйнівна поведінка», «Психологія особистісних і міжособистісних конфліктів», «Алкоголізм і наркоманія у підлітковому віці» тощо.
2. Створення позитивного психологічного клімату	Учні
	Залучення учнів до громадської діяльності (спортивні змагання, клуби, товариства тощо) та культурно-виховних заходів, які сприяють формуванню громадянської позиції, естетичних почуттів, духовності.
	Педагоги
	Вивчення психологічного клімату в учнівських колективах та соціального статусу учнів, виявлення лідерів чи відторгнутих, обговорення на педрадах отриманої інформації, розробка заходів реагування на неї.
3. Психологічна та педагогічна діагностика суїцидальних тенденцій	Батьки
	Індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна робота з батьками, чиї діти мають складності в комунікації з іншими дітьми.
	<i>Учні (практичний психолог самостійно обирає методики із запропонованих у таблиці, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дитини)</i>
	Методика первинної діагностики та виявлення дітей «групи ризику» (М. І. Рожков, М. А. Ковальчук).
Вікова категорія: з 12 років	Візначення рівня тривожності Ч. Д. Спілбергера
Візначення рівня тривожності Ч. Д. Спілбергера	Вікова категорія: з 12 років
Самооцінка психічних станів особистості (опитувальник Г. Айзенка, адаптація М. В. Горської)	Вікова категорія: з 12 років

Напрямок діяльності	Категорія/тематика заходів
3. Психологічна та педагогічна діагностика суїцидальних тенденцій	Учні (<i>практичний психолог самостійно обирає методики із запропонованих у таблиці, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дитини</i>)
	Методика діагностики суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел, М. Фергюсон) Вікова категорія: з 14 років
	Методика диференціальної діагностики депресивних станів (адаптація Т. І. Балашової) Вікова категорія: з 14 років
	Методика діагностики рівня соціальної фрустрації (Л. І. Вассерман, модифікація В. В. Бойко) Вікова категорія: з 15 років
	Соціометрія і референтометрія Вікова категорія: з 7 років
	Методика Шуберта «Діагностика ступеня готовності до ризику» («PSK» Шуберта) Вікова категорія: з 12 років
	Опитувальник депресивності Бека (Beck Depression Inventory – BDI) Вікова категорія: з 13 років
	Методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс і Р. Раймонд) Вікова категорія: з 14 років
	Методика «Наскільки адаптований ти до життя?» (А. Фурман) для дослідження адаптації учнів до нових умов навчання в середній школі Вікова категорія: з 10 – 11 років
	Шкала депресії (адаптація Г. Балашова) Вікова категорія: з 14 років
Педагоги	
Навчання педагогічного колективу особливостям виявлення факторів та ознак емоційних порушень суїцидальної поведінки дітей	
Батьки	
Індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна робота з батьками, чиї діти за результатами діагностики мають певні особливості.	

Обізнаність щодо екстремальних захоплень у підлітковому віці,

фактори, що впливають на залучення неповнолітніх до ризикованих практик, а також потреби підлітків, що з цим пов'язані, допоможуть підібрати ефективні заходи, спрямовані на зменшення шкоди і створення безпечного середовища для розвитку та реалізації їх потенціалу.

Програми з профілактики інтернет-залежності підлітків повинні містити освітній, психологічний і соціальний компоненти і передбачати роботу з усіма суб'єктами освітнього процесу – дітьми, батьками, вчителями. Крім цього, слід руйнувати «культ досконалості», декларований в інтернет-середовищі й натомість створювати умови для формування особистої самоефективності й почуття власної гідності як альтернативи пошуку схвалення себе у віртуальній реальності. у рамках профілактичної діяльності необхідно сформувати у дітей адекватне ставлення до різних форм активності в Інтернеті: навчити безпечному та корисному користуванню ним та електронними засобами комунікації; усунути чинники формування залежної від Інтернету поведінки; підтримувати альтернативні види діяльності

Висновок до третього розділу

Проведене дослідження за допомогою анкетування дало можливість отримати інформацію щодо наявності проявів різних форм деструктивної поведінки у підлітків. Необхідно зауважити, що такі прояви зустрічаються доволі часто і насторожуючим фактором є те, що частими причинами підлітки зазначили сімейні стосунки та вплив однолітків, наявність почуття самотності, ізольованості, стресових переживань та ін.

Також у підлітків визначилася потреба у отриманні більшої інформації щодо саме деструктивної поведінки.

Нами були розроблені рекомендації щодо проведення профілактичної роботи, спрямованої і на підвищення обізнаності про саму проблему деструктивності, і на розуміння наслідків, на пояснення причин виникнення

такого стану і на те куди та як можна звернутися за допомогою. Також були надані рекомендації щодо застосування конкретних ресурсів при проведенні профілактичної роботи для підвищення обізнаності та надання допомоги.

ВИСНОВКИ

Провівши теретичне дослідження питання сутності поняття деструктивної поведінки, можемо зазначити, що нами було розкрито сутність та особливості як самого явища в цілому, так і його окремих видів. У матеріалах розглянуто найбільш поширені та актуальні сьогодні види деструктивної поведінки підлітків: булінг та кібербулінг; зловживання Інтернетом; суїцидальна поведінка; паркур, руфінг, зачепінг. Визначено сутність, особливості, індикатори, можливі фактори впливу на формування такої поведінки, наслідки для дитини та її оточення, а також надано рекомендації щодо попередження таких видів поведінки, зокрема як у межах роботи з дітьми, так і з їхніми батьками та з педагогами.

Було визначено основні фактори та причини, котрі впливають на формування такої поведінки у підлітків, серед яких можемо виокремити нездорові сімейні стосунки, відсутність підтримки, переживання стресу, особливо загострилося це у період воєнного часу.

У другому розділі описано напрями профілактичної діяльності, етапи, форми та методи профілактики деструктивної поведінки.

У третьому розділі описано результати проведеного емпіричного дослідження та напрацьовані рекомендації щодо профілактики деструктивної поведінки у підлітків.

У опитуванні прийняли участь 60 осіб підліткового віку, більшість респондентів потрапили у вікову групу 15-17 років.

Гендерний розподіл був відносно збалансованим, з дещо вищим представництвом жінок.

Гарним показником є те, що 17 % учасників вказали, що вони не брали участі в жодній із перелічених деструктивних форм поведінки.

Учасники, які повідомили про свою деструктивну поведінку, мали можливість надати додаткові відомості. Дехто поділився своїм досвідом і

причинами або факторами, які сприяли їхньому вчиненню такої поведінки.

Загальні сприяючі фактори включали тиск з боку однолітків, особисту боротьбу з психічним здоров'ям, сімейні проблеми та відсутність ефективних механізмів подолання.

Значна частина респондентів, які мають прояви деструктивної поведінки, вказали, що вони шукали допомоги чи підтримки.

Джерелами підтримки, про яких найчастіше повідомлялося, були батьки, друзі та фахівці.

Учасникам опитування була надана можливість надати пропозиції щодо профілактичних заходів або стратегій, які могли б допомогти зменшити залучення до деструктивної поведінки.

Деякі запропоновані ідеї включали посилення освіти в галузі психічного здоров'я, надання доступних консультаційних послуг, сприяння відкритим комунікаційним каналам і просування позитивних механізмів подолання деструктивної поведінки.

На запитання про адекватність обізнаності та підтримки щодо деструктивної поведінки серед підлітків думки розділилися.

Значна частина респондентів у кількості 86% висловили потребу в більшій обізнаності та підтримці для ефективного вирішення цих проблем.

Учасники, які відчули брак поінформованості та підтримки, висловили цінні пропозиції щодо покращення.

Побажання включали впровадження цікавих тем про деструктивну поведінку її ознаки, прояви та причини, посилення ресурсів громади, оточення та залучення підлітків до інформаційних кампаній.

Ці результати дають цінну інформацію про поширеність деструктивної поведінки серед підлітків і проливають світло на фактори, що впливають на їхню залученість. Отримані результати підкреслюють важливість раннього втручання, доступних систем підтримки та комплексної освіти для ефективного вирішення та запобігання деструктивній поведінці. У подальшому ці результати можуть сприяти

розробці програм профілактики, спрямованих на сприяння формування соціально здорової поведінки та благополуччя підлітків

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Перцева Т.О., Огоренко В.В., Кожина Г.М., Зеленська К.О., Носов С.Г., Терьошина І.Ф., Гненна О.М., Мамчур О.Й., Тимо-феєв Р.М., Шорніков А.В.; за заг. ред. проф. Т.О.Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро, 2021. – 188 с.
2. Антонова В.М., Залеська О.В., Соловійова В.В., Чепенко Л.М., Чернобровкіна В.А. Безпечний простір : програма тренінгів для батьків. Київ : Пульсари. 2021. 145 с. URL:<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726815>
3. В Україні торік вичнили самогубство 123 підлітки. Укрінформ. URL: <http://surl.li/>
4. Вакуліч Т. М. Психологічні чинники запобігання інтернет-залежності підлітків : автореф.дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 21 с.
5. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / за ред. Т. В. Журавель ; авт. кол.: Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М., Нікітіна. Київ, 2010. 168 с.
6. Волошенко М.О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки : дис. канд. пед. наук / Волошенко Марина Олександрівна – Одеса, 2016. – С. 46-47.
7. Вступ у соціальну роботу / І. М. Крига, О. С. Шевчук, В. М. Кубрак, В. В. Смерецька. Київ, 2001. 283, С. 33.
8. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.

9. Грані взаємодії психологічної служби з батьками в контексті педагогіки партнерства /уклад.: О. О. Заріцький, О. М. Кадук. Краматорськ : Витоки, 2019. 180 с.
10. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.). МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т права та масових комунікацій, Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України. Х.:ХНУВС, 2015. 166с.
11. Димитрова Л. М., Кіхтан Г. О. Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2012. Вип. 2(14). С. 72–77.
12. Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні: [монографія] / Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 206 с. (4)
13. Дунаєва Л.М., Хлівнюк Т.П., Кулава К.О. Методичні рекомендації до виконання кваліфікаційної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота Факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. Одеса, 2022. 32с.
14. Дуткевич Т. В. Особливості організації психологічної корекції асоціальної поведінки підлітків .2014.
15. Єсип М. З. Схильність до девіантної поведінки підлітків з низьким рівнем довіри до себе . Мар'яна Зіновіївна ЄСИП. 2016
16. Завацька Н.Є. Особистісно-афективні особливості підлітків, що вживають наркотики. Теоретичні і прикладні проблеми психології і педагогіки. Зб. наукових праць. Східноукраїнський нац. ун-т. Луганськ, 2001. № 1. С. 52-54.
17. Загальна психологія: Підручник. О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. 464 с.
18. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів

- освіти : навч.-метод. по-сібник / В. Л. Андрєєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник. Київ : Нічога С.О. 2020. 196 с.
19. «Зачепинг» – навперегонки зі смертю. Інструктаж для учнів про правила поведінки на залізничному переїзді, біля залізничних колій. *На урок*. URL: <https://naurok.com.ua/zacheping---navperegongki-zi-smertyu-209419.html>
20. Знаковська Н. В. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Грані*. 2014. № 6. С. 90-95.
21. Зубрицький І. Я. Розвиток ідей щодо профілактики соціальних відхилень у неповнолітніх на сторінках української педагогічної періодики Східної 52 Галичини (1918 -1939 роки) : дис. канд. пед. наук : соціальна педагогіка . Дрогобич Тернопіль, 2018. С. 41.
22. Іванюк І., Соловійова В. Створення безпечного шкільного середовища: протокол безпеки при суїцидальній поведінці підлітків. *Молодь і ринок*, №7-8 (193-194), 2021. С. 67 – 72. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727588> DOI: <https://doi.org/10.24919/2617-0825.7/193.2021>.
23. Інтернет-залежність – це теж хвороба. *Буковинський держ. мед. ун-т* : вебсайт. URL:<http://surl.li/aqpci>
24. Інтернет-залежність – чи справді це велика проблема. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-59035804>
25. Кабанцева А. В., Корнєєва О. Л. Підтримка дитини в умовах емоційного напруження : навч.-метод. посібник. Київ : КВІЦ, 2018, 136 с.
26. Каневський В. І. Суїцидологія в соціальній роботі : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім.Петра Могили, 2014. 348 с.
27. Комінко С.Б., Кучер Г.В. Кращі методи психодіагностики: Навч. посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 406 с.
28. Корольчук М.С, Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору: Навчальний посібник для студ. ВНЗ. К.: Ніка-Центр, 2006. 536 с.
29. Кравченко О. П. Моральні принціпи соціально - педагогічної

діяльності. Наукові записки. Серія —Психологія і педагогіка. —Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди», 2012. С. 226.

30. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.), Д. М. Павлова, Н-М. К. Нгуєн, О. Г. Левцун, Н. П. Пивоварова, О. Т. Сакович; О. В. Лярковська. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с.

31. Лобанова А. С., Калашнікова Л. В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти : підручник для студентів вищих навч. закладів. Київ : Каравела, 2017. 470с.

32. Небезпечні квести для дітей: профілактика залучення : метод. рек. Київ : Агентство «Україна», 2017. 76 с.

33. Особливості суїцидальної поведінки підлітків: в допомогу працівнику освітньої організації. Методичні рекомендації / ГБУЗ «НВЦ ПЗДП ім. Г. Є. Сухарева ДЗМ». 2019.

34. Попередження нещасних випадків серед дітей шкільного віку / упоряд. А. Ю. Сирова. Харків : Веста ; Ранок, 2008. 176 с.

35. Попередження та подолання насильства щодо дітей: налагодження міжвідомчої спі-впраці та координація дій методичні матеріали для проведення дводенного тренін-гу для мультидисциплінарних команд / Т. І. Бугаєць, Т. В. Журавель, О. В. Ковальова, Н. О. Пашко. Київ : ВГЦ «Волонтер», Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2020. 123 с.

36. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посібник для освітян / Т. В. Журавель, О. О. Кочемировська, М. Е. Ясеновська; за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : К.І.С., 2010. 242 с.

37. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах : постанова Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2020 р. № 585. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>
38. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/page>
39. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 р. № 509. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>
40. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page>
41. Публікації на тему «Ресурси позитивного батьківства»: URL:<https://volunteer.kiev.ua/publications#rec193936029>
42. Ресурси позитивного батьківства URL: <https://parents.nostress.org.ua/>;
43. Садвакасова З. М. В допомогу соціальному педагогу, или как работать с трудными детьми : учебно-метод. пособие. Алматы, 2008. 192 с.
44. Самойлов А. Историчний аналіз підходів до профілактики девіантної поведінки URL: http://drohobych.net/youngsc/AQGS/2013_6-2/pedagogy/147-155.pdf
45. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
46. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : монографія / О. М.

- Балакірева, Т. В. Бондар; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Фоліант, 2019. 127 с.
47. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій з презентацією навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] Полтава: ПНПУ, 2016 р. С. 33.
48. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. Ч. 2. Ознаки вразливості та спец-ифіка підтримки сім'ї і дитини / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін.; за заг. ред.: Т. М. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : Обнова Компані, 2017. 352 с.
49. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі / О. Балакірева, П. Дупленко, І Жогло та ін. Молодь України : стан, проблеми, шляхи розв'язання : зб. наук. публ. - К., 2012. - Вип. 7. - С. 58- 65.
50. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ : Ла Страда-Україна, 2014. 84 с.
51. Сучасні екстримальні розваги: трейнсерфінг. URL: <https://sites.google.com/site/rozvagiekstrimalni/home/trejnserfing>
52. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. Київ : Марич, 2009. 76 с.
53. Федоренко Р. П. Психологія суїциду : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. 260 с.
54. Хлівнюк Т., Кулава К. Методи соціального консультування різних категорій сімей та осіб. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. 2021. Випуск 67. С.122-127.
55. Церковний А. Аспекти формування Інтернет-залежності Соціальна психологія. – 2004. – № 5(7). – С.149-154.
56. Швець Т. М. Соціальна дезадаптація підлітків у теоретичному контексті: сутність і причини виникнення / Т. М. Швець // Збірник наукових

праць «Педагогічні науки». – 2016. – № 69. – том 3. – С. 49-53.

57. Шевчук Л. Т., Федоришина Л. Дитячий суїцид в Україні: фактори і соціально-економічні наслідки. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. Вип. 18. С. 110–117. URL:

<https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/22>

58. Щодо профілактики суїцидальних тенденцій серед учнів : лист МОН від 28.03.2014 р. №1/9179. URL: <http://surl.li/aqkfi>

59. Юр'єва Л. М. Реабілітація підлітків, позбавлених батьківського піклування : монографія Дніпропетровськ : Журфонд, 2009. 117 с.

60. Янц Н. Самовиховання як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків / Н. Янц, Н. Підгорна // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016, С. 677, 148, 239.

61. Clare E. Palmer, Chandni Sheth, Andrew T. Marshall, Deborah Yurgelun-Todd A Comprehensive Overview of the Physical Health of the Adolescent Brain Cognitive Development Study Cohort at Baseline. *Frontiers in Pediatrics* (2021) 9:734184 DOI: 10.3389/fped.2021.734184

7. Internet Addiction. *ChildSafeNet*. URL:

<https://www.childsafenet.org/internet-addiction>